Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

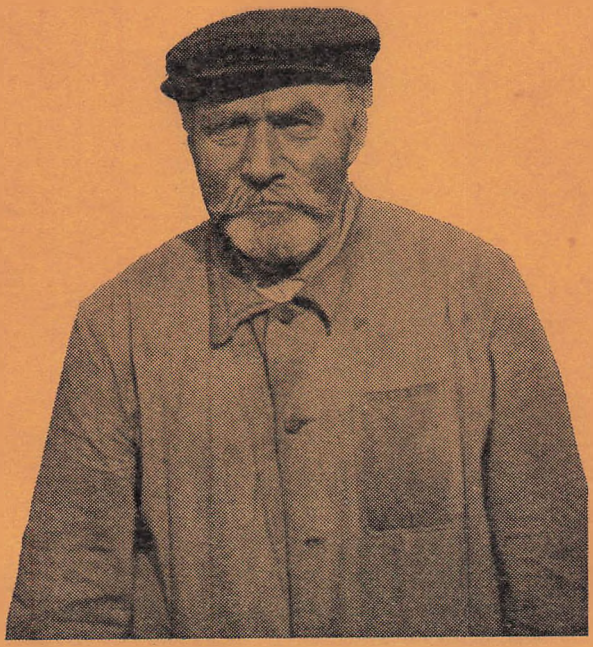
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

T. TOBIASSEN KRAGELUND

GAMLE VESTJYDER FORTÆLLER

NATIONALMUSEET

GAMLE VESTJYDER FORTÆLLER
OM
TEGL- OG KALKBRÆNDING

T. TOBIASSEN KRAGELUND

GAMLE VESTJYDER FORTÆLLER

OM

TEGL- OG KALKBRÆNDING

NATIONALMUSEET

Industri-, Haandværker- og Arbejderundersøgelserne

1953

Tryk:
SYDVESTJYLLANDS BOGTRYKKERI
Segall & Mathiasen
ESBJERG

Indledning

DENNE Bog »Gamle Vestjyder fortæller« handler væsentligt om Tegl- og Skalbrænding, som det foregik i Vestjylland i Tiden omkring Aar 1800.

Forfatteren er født og opvokset i Vestjylland i en Hedelandsby, der stødte op til den fede Marsk. Paa mange Punkter var Vestjylland længe stærkt konservativt. Lige til Vestbanen blev ført igennem, laa Egnen isoleret. Naar jeg nu kommer paa min Barndomsegn, er imidlertid næsten alt forandret. Hvor der før var Hede, er der nu Ager eller Plantage. Hvor Havet før slikkede ind over Marskengene, vokser der nu Hvede og Alsikker, beskyttet af de store Havdiger, og hvor før Studene luntede af Sted med de stive Trækvogne, hjuler nu Traktorer af med de store, men lette Gummivogne.

Kun een Ting minder om min Barndoms Forhold: de gamle, smukke, grundmurede Rødstensgaarde, der endnu er bevaret; thi hvad Bygning med Teglsten angaar, var Vestjyderne langt forud for det øvrige Land. Tvunget af Mangel paa Træ, belært af Friserne, tog Vestjyderne tidligt Teglstenene i Brug til Bygning af deres Gaarde, — nede ved Grænsen allerede i 1600-Tallet; her oppe i Marskens nordlige

Del først i Slutningen af 1700-Tallet. Paa samme Tid, som man byggede lerklinet Bindingsværk i hele Østjylland og paa Øerne, voksede her i Vest de smukke Teglstensgaarde frem.

I Bogen gives Oplysninger om, hvorledes Bygningsmaterialet blev til, om Teglstenene, hvoraf Gaardene blev bygget, og om Kalken, der anvendtes til at binde Stenene sammen.

De skriftlige Kilders lidt magre Beretninger har jeg her suppleret med, hvad gamle Mennesker har kunnet fortælle om Forholdene i deres Barndom. Hist og her er der kommet Oplysninger med, ja, endog Historier, der vel egentlig ikke har noget med Teglen og Kalken at gøre, men som til Gengæld giver Læseren lidt Viden om Vestjyderne og det vestjyske Sind. Saadan var de Mennesker, der voksede op herovre i Vest i Kampen med Heden og Lyngen, og i en for vor Tid næsten ufattelig Nøjsomhed.

Forfatteren.

Teglbrænding i Ribe Amt

TEGLVÆRKSINDUSTRIEN er meget gammel. Til de første Teglstensbygninger her i Landet regnes Dannevirkemuren og Taarnet paa Sprogø.

Hvilken Vægt Datiden har lagt paa dette praktiske Fremskridt forstaas deraf, at paa Mindetavlen, som nedlagdes 1182 i Kong Valdemars Grav, angives, at Dannevirkemuren var opført af brændte Sten.

TEGLVÆRKER VED RIBE

Ribe har allerede i Tiden før 1400 haft et Teglværk beliggende ved den daværende Petri Kirke; men det blev nedlagt omkring Aar 1460.

Siden nævnes, at Byen ejede 2 Teglværker beliggende Nord for Yderbjerrum. Det ene var i 1510 købt af Graabrødre Klostret, og det andet, som tidligere havde tilhørt Slottet, blev den 4. Marts 1581 skænket Byen af Kong Frederik den Anden. Det skete efter Forestilling af Hans Jensen Søhane, den store Handelsmand og Søgast (Kapergast), at Kongen derom gav Ordre til Erik Lykke, der var Høvidsmand paa Riberhus.

Overdragelsen af Teglværket til Byen skete nogle

Dage før den store Ildebrand hjemsøgte Byen, — saa den Gave kom Byen særlig godt tilpas.

TEGLBRÆNDING PAA LANDET

Anvendelse af brændte Lersten til Husbygning paa Landet kendes først i nyere Tid. Derom læses i det af Etatsraad Teilmann i 1762 udarbejdede Manuskript om Forholdene i Skads Herred:

Grundmurede Bygninger har til da kun været kendt fra Egnen sønden Kongeaaen eller højst i Marskbyerne Vilslev og Darum. Længere Nord paa er alle Bygninger paa Landet opført af Eg med klinede Vægge. Først nu begynder Teglværkerne at komme i Gang og breder sig stærkt over hele Amtet. Nye Bygninger opføres nu ikke af andet end Grundmur. Smukke og velbyggede Gaarde træffes nu overalt, særligt i Vester Herred.

Murene gives sædvanligt en Tykkelse af een Stens Længde, kun Gavlene mures 1½ Sten tykke og ligesaa Pillerne, der anbringes særligt i Staldene og Udbygningerne.

Ogsaa Brønde sættes nu af Mursten, der formes til dette Brug. (Hidtil er Brøndene sat af Sadder (Tørv), der groede helt sammen). Disse Brønde af Mursten skyder aldrig sammen, hvad der kunde ske med Saddebrønde.

Saaledes gavner og forskønner Teglbrænderiet Egnen, og uden dette vilde det ikke være muligt at bygge, da Egetømmeret ikke er til at faa her paa Egnen, og Overtømmeret er meget dyrt. (Ved Overtømmeret forstaas her alt Tømmer, der ligger over Vinduer og Døre i hele Husets Længde).

Nogle benytter ogsaa Teglbrænderiet som en Bi-

næring og brænder 2 til 3 Ovenfulde i den fra Markarbejdet ledige Tid.

HUSBYGNING

Skulde en Bygning opføres, maatte man først sikre sig, at der var Vand til Stede, hvorfor der allerførst maatte tænkes paa Gravning af en Brønd. Var man sikker paa dette, gav man sig til at brænde Sten. Om Efteraaret kørtes der adskillige Læs Markler sammen paa Pladsen, hvor det skulde bruges. Det blev saa liggende Vinteren over for at blive frosset godt igennem. Tidlig om Foraaret, naar der ikke kunde paaregnes mere Frost, blev det æltet med Heste eller Stude. Ja, undertiden gik Karle og Drenge gennem Leret med de bare Ben. Det var meget almindeligt, at Naboerne kom sammen og hjalp hinanden med baade Æltningen og Brændingen.

NB. I Landsbyer, hvor der var Marskland (Klægjord), benyttedes Klægen til Sten. De kaldtes Klægsten.

— — —

H. F. Feilberg skriver i »Dansk Bondeliv«, at der rundt om ved alle Landsbyer var Teglovne, der kunde rumme fra 4—6000 Sten.

Flere slog sig sammen om at brænde en Ovnfuld. Hver stablede saa sit Fyrhul op med Brændsel, almindeligvis Klyne. Naar Ovnen var fyldt, blev der lagt Ild ind i Fyrhullerne, og saa blev der fyret Dag og Nat, til Stenene var gloende helt igennem; dog skulde der holdes Maade med Fyringen; var den for voldsom, kunde store Partier brænde sammen og var da ubrugelige.

Ovnen var, hvor det var gørligt, gravet ind i en

Høj, gerne en gammel Kæmpehøj, og foran Ovnen var der et lille overdækket Skur, hvorunder Byens Ungdom samledes og fortalte Historier for hinanden.

Skete det, at Røggangene var blevet tilstoppede, havde man intet andet Raad for at løsne Tilstopningen end med en Bøsse, hvori var et godt Skud Krudt, at skyde ind i Fyrhullet, saa Gløder og Gnister røg ud af Ovnen. I et saadant Tilfælde fik Drengene travlt med at stege Kartofler i de udragede Gløder. Ilden blussede efter denne Omgang atter op med sit flimrende Lys.

Naar de øverste Sten i Ovnen var blevet glødende, blev Fyrhullerne tilmurede og Overdelen dækket med Græstørv. Saaledes blev Ovnen staaende, indtil Stenene var nogenlunde afsvalet, saa blev de sorteret, og en ny Brænding kunde paabegyndes.

Man regnede med, at der gik 2 Tørv (Klyne) til hver Sten, naar der brændtes Sten af Ler, hvorimod Klægsten kunde nøjes med noget mindre. Et Par Læs Klyne var tilstrækkelig til en Ovnfuld Sten paa 4000. Skulde Bonden have hele sin Gaard ombygget, maatte han i flere Aar forud for dette brænde Sten dertil.

Klægstenene ansaas for at være uforgængelige. Muren deraf kunde brydes ned flere Gange, uden at Stenene kunde tage Skade deraf. Disse Sten var stærkt efterspurgte paa Østeregnen, hvor man kunde opnaa en Pris af en Specie (4 Kroner) for 1000 Sten.

Et Bondeteglværk

I Naboejendommen til mit Barndomshjem i Hunderup Sogn, Ribe Amt, boede Aftægtsmand Hans Peder Jørgensen og Hanne. Som lille Dreng var jeg en stadig Gæst hos Hans Peder, fordi han var god til at fortælle, og saa var han Snedker. I Værkstedet fik jeg Lov til at hamre og save. Tiden fløj af Sted, naar jeg var hos ham.

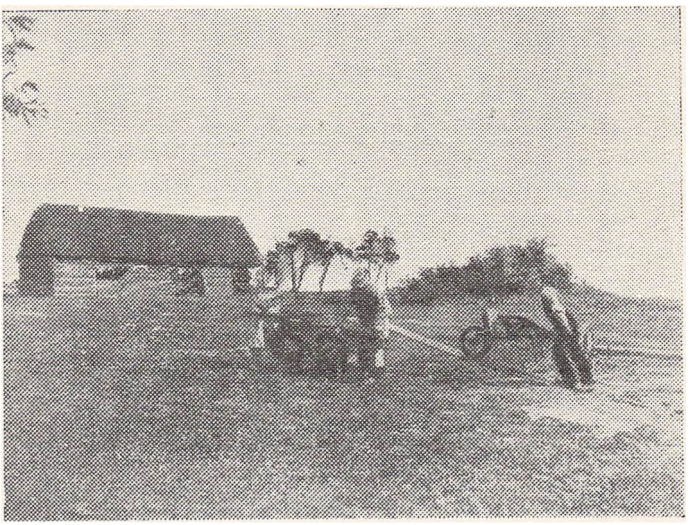
Hans Peder fortalte flere Gange om Æltning af Ler, der anvendtes til at forme Sten af:

Skulde der bygges et nyt Hus eller Gaard, blev der lagt et Stykke Stenbro, hvor Møddingstedet skulde være. Paa dette Stykke Stenbro blev der kørt nogle Læs Ler, der hentedes i Lergraven i Byens Fællesjord. Leret blev æltet med et Par Stude, -- de fleste kørte jo den Gang med Stude, — og under Æltningen blev der øst Vand paa Leret samt skovlet Sand paa, hvis Leret var for fedt.

Naar Leret var æltet færdigt, kom Formen til Stenene frem. Formen, der var indrettet til 2 Sten, blev lagt paa en Træplade og der fyldt med Ler. Formen med Leret blev derefter baaret ud paa Marken, hvor Lerstenene gled af Formen for at ligge til Tørring. I rigtigt Sommervejr, hvor Agermarken var tør, tog

det kun nogle faa Dage, før Stenene var saa tørre, at de kunde rejses op paa Kanten.

Var det Sten til en ny Gaard, blev der samtidig bygget Teglovn. Først gravedes der et 2 Alen dybt Hul, 4×4 Alen eller 4×5 Alen i Firkant, og saa

Der stryges Sten.
Manden med Børen kører Ler op paa Strygebordet, hvor Stenene formes, og derfra lægges de ud paa Marken for at tørre. (Fot. efter Ill. Tidende).

kørtes der Sadder, Græstørv, til, der var gravet paa gammel sandjords eller lerjords Eng. Sadderne blev lagt op som Mur til Teglovnen. Først ved de 3 Sider i ca. 4 Alens Højde fra Bunden, og saa fyldtes Rummet eller Ovnen med de lufttørrede Lersten, der skulde stables op på en bestemt Maade. I Bunden byggedes der 2 Kanaler til Indfyringen, naar Stenene skulde brændes.

Naar Ovnen var fyldt, blev den fjerde Mur eller

Formuren bygget op af Sadder. I Bunden var Indfyringskanalerne ført ud gennem Saddemuren til Ildebrændselet. Øverst paa Ovnen, naar den var fyldt af Lersten, blev der lagt et Lag Sten paa Siden, og derpaa et Lag Sadder med Grønsiden ned. Ovnen var nu færdig til Brændingen og rummede fra 4 til 6 Tusinde Sten, alt efter Ovnens Størrelse.

De to Kanaler blev fyldt med tørre Tørv, og saa sattes der Ild til. I Begyndelsen maatte det kun brænde svagt. Trækket i Kanalerne var let at regulere bare ved at sætte et Par Sadder for Aabningen. Brændingen tog 5 à 6 Dage. De første Dage kaldtes det Røgning ved svag Ild. De sidste Dage fyredes der næsten hele Tiden for at faa Stenene hvidglødende, d. v. s. helbrændt.

Stenene blev staaende i Ovnen ca. 14 Dage for at blive langsomt afkølede, og saafremt der skulde brændes Sten næste Sommer igen, blev den sidste Ovnfuld brændte Sten staaende i Ovnen Vinteren over. Det var et godt Opbevaringssted for Stenene, og tillige ødelagde Frosten og Regnen saa ikke Sadderne. Paa den udvendige Side af Saddemuren var der fyldt Jord op omkring som en ekstra Beskyttelse.

Disse Jordteglovne eller Bondeteglovne kostede meget Arbejde at faa bygget op; men de var alligevel hurtigere og lettere at bygge op af Sadder end af soltørrede Lersten.

Sporene af de primitive Jordovne er næsten udvisket. Ved Agtpaagivenhed kan der i Pløjelaget findes noget rødt som Striber af de brændte Sten. Brokker og halve Sten er alle samlet op og anvendt i Murværket.

Kragelund i 1890.

De gamle Gaarde

I DE helt smaa Bondeteglværker var der meget store Vanskeligheder med Brændingen, og Stenene var meget uensartet brændt. Der kan ogsaa siges, at mange var meget lidt brændt.

Stenene til mit eget Barndomshjem var brændt i en meget lille Ovn, hvor der brændtes Sten i 3 Aar (3 Somre), før der var Sten nok til Gaarden. Den blev bygget i 1845—46.

I Foraaret 1881 købte mine Forældre Gaarden, og der var dengang tydelige Spor af Teglovnen paa den flade Mark lige Nordøst for Gaarden, samt Sandgraven lige ved Siden af. Leret til Stenene var fra Byens Fællesjord, hvortil der kun var et kort Stykke Vej.

Gaarden var med 3 Længer. Stuehus og Stald i en lang Længe, der laa solret. Fra hver Ende af det lange Hus var der bygget Fløje mod Nord.

Sorteringen af Stenene i Murene blev ved mange Lejligheder drøftet. Som gennemført Regel kan siges, at de bedste (fuldbrændte) Sten var sat i Stuehusets Sydmur og Vestsiden af Vestfløjen. Erfaringen havde lært Befolkningen, at den megen Regn og Taage fra Sydvest i Forbindelse med Frost og Tø i Vintertiden satte Stenene paa en haard Prøve. Jernstenene (Klinkerne) blev særligt anvendt til de un-

derste Skifter i Muren. Stenene blev ogsaa der udsat for Prøve. Jordfugten og Frosten skulde nok fortælle, hvor der sad daarligt brændte Sten. De øverste Skifter op mod Taget samt Sten i Gesimsen kunde altid holde, selv om de var daarligt brændt.

Det kan vist uden Overdrivelse siges, at Halvdelen af Stenene var for lidt brændt.

Inde i Laden, hvor alle Sten kunde ses, talte vi undertiden om, at Manden, der murede, maatte have været meget agtpaagivende; for i Løberskiftet var alle indvendige Løbere kun halvbrændte Sten, og af Kopstensrækken var der mange Sten, der kun var helbrændt i den ene Ende, og som derfor absolut skulde vendes rigtigt. I Skillevæggene var der ikke anvendt soltørrede Sten, men det var blege Sten, der kun havde faaet meget lidt Brænding og derfor ikke kunde anvendes til Ydermur.

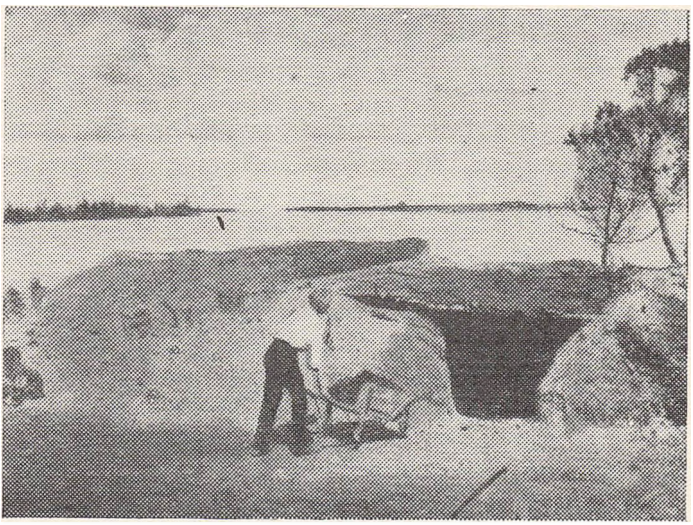
Til alle Mure var der anvendt Lermørtel, som ikke kunde holde til Regnvejr og Frost i mange Aar, før der blev dybe Fuger mellem Stenene, saa efter en Tids Forløb maatte Fugerne fyldes med Kalk- eller Cementmørtel.

Da mine Forældre købte Gaarden, var Sydsiden paa Stuehuset samt Vestsiden paa vestre Fløj efterbehandlet. D.v.s. Fugerne var fyldt med Kalkmørtel.

Hvor Fugerne ikke var fyldt, var der et Utal af runde Huller ind i Lermørtelen mellem Stenene. Det var Vægbier, der borede Hullerne og havde deres Bolig et Stykke inde i Muren. Det var en hel Sport at grave ind i Leret med en spids Kniv og der finde Biernes Hule og tage deres lille Honningbeholdning. Murværket havde naturligvis ikke godt af den Slags Udgravninger.

Det varede ikke længe, før Fader sørgede for at

faa en Murer til at fylde alle Fuger med Cementmørtel. Kalkmørtelen maatte ogsaa rives ud, da den heller ikke kunde holde, og saa maatte ogsaa mange Sten hugges ud af Muren. Man sagde: »De æ grem saa manne Stien, der molsker.« Fader købte et

Stenene brændes.
Teglovnen her ligger paa den flade Mark. Ved Siden af Ovnen er der et Hul, som er overdækket med Rafter og Tørv. Nede i Hullet ved Bunden af Ovnen foregaar Fyringen. Man ser Manden med Børen fuld af Tørv, der skal ned til Fyringen. (Fot. efter Ill. Tidende).

Læs Sten fra et gammelt Hus, der blev nedbrudt. Man skulde jo helst bruge Sten af samme Størrelse, som de, der sad i Muren, til at stoppe ind, hvor der huggedes en ud.

At faa Fugerne fyldt kaldtes at faa »indsømt«. Naar Fugerne var fyldt, tog Mureren en sandblandet Mursten, og med den gned han Muren. Det røde Pulver, der blev slidt af Stenen, blev gnedet ind i

Cementmørtelen, som da fik samme Farve som Stenene. Efter denne Gnidning blev alle Fuger glittet med en Sømske (en meget smal Staalplade, der var fastgjort til et Skaft).

Efter denne Omgang var Ydermuren atter i fin Stand. De dybe Fuger var fyldt ud, og alle de daarlige Sten var hugget bort, og holdbare sat i Stedet.

Mange gav Ydermurene en ekstra Behandling. Først blev Muren kalket rød, og derefter blev alle Fuger trukken med en meget smal hvid Kalkstribe. Man sagde: »Vi haa faat wo Hus austregt«. De gamle Mure kom paa den Maade i helt nye Klæder og lyste op i Landskabet eller Landsbyen.

Der er altid forskellige Meninger om, hvad der er kønt. Den ene synes saadan og en anden noget andet.

Men en Bygning opført af de gamle, hjemmebrændte Sten, hvor Mellemrummene mellem Stenene er udfyldt paa en nænsom Maade, er noget af det smukkeste. Stenene i sig selv er smukke og faar af den uensartede Brænding et eget Farvespil, naar Solens Straaler falder paa Murfladen og møder nederst de sorte Jernsten, der fortsætter opefter i en lang Farveskala, mørkebrunt, brunt, mørkerødt, rødt og til den gule Farve, der ligesom fortæller, at nu var Varmen i Ovnen ved at være sparsom.

Farvespillet i de gamle Huse og Gaardes Murværk minder om Spillet i Landsbykirkernes Kvadersten, der er af ligesaa uensartet Masse. Kirkens Bygmestre maatte nøjes med Marksten, der var saare forskellige i Haardhed og Farve. Derfor lyser de gamle Kvadre med mange forskellige Farver, som giver Murfladen en egen Skønhed.

Kragelund 1920.

Vestjyllands første Landteglværk

I VESTER NYKIRKE Kommune ligger foruden Landsbyerne Omme, Størsbøl, Ravnsø, Vong og Gummesmark ogsaa Hovedgaarden Endrupholm og Haragergaard.

Herregaarden Endrupholm blev oprettet 1580 af Klaus Skeel, som var en meget anset Mand hos Kong Frederik den Anden.

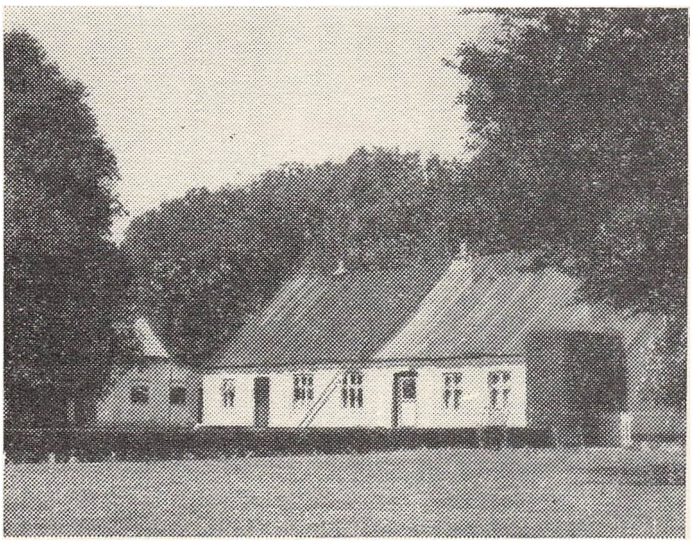
Klaus Skeel ejede et meget stort Jordareal ved Kolding, som Kongen gerne vilde have lagt ind under sine paa Egnen store Jagtarealer. Klaus Skeel byttede med Kongen og fik Landsbyen Endrup, som han derefter nedlagde, og her byggede han Herresædet Endrupholm med Volde og Grave omkring.

Af de mange Gaarde, der helt eller delvis blev nedlagt, var ogsaa Haragergaard, som dog ikke helt kom ind under Herregaardens Drift, men vedblev at være en selvstændig Gaard. I historiske Optegnelser nævnes Store Haragergaard i 1481, altsaa 100 Aar før Endrupholm blev bygget.

Blandt de forskellige Ejere af Endrupholm skal her nævnes Kaptajn Tøger Reenberg Teilman, der var en meget dygtig og initiativrig Mand. Han udvidede Gaarden, merglede Jorden og var en af de før-

ste her i Landet, der anlagde Teglværk. Heraf ses endnu tydelige Spor.

Endrupholms Glansperiode var forbi med den sidste af Slægten Teilman. Selv om der har været dygtige Ejere siden, er det alligevel gaaet saale-

Haragergaard ligger smukt indrammet af høje Træer.

des, at Gaarden blev mindre og mindre, for hver Gang den skiftede Ejer.

I 1863 blev Endrupholm solgt til Kammerraad J. H. Jespersen, der i de følgende Aar solgte en Del af Bøndergodset. Haragergaard lod Jespersen sætte i Stand og byggede Stuehus. Meningen var, at den unge Jespersen indtil videre skulde bo der. Det blev imidlertid ikke til noget, for den gamle Jespersen blev syg og maatte derfor beholde Sønnen hjemme.

Haragergaard blev da solgt til Niels Nielsen fra

Skovsbo ved Svendborg og Hustru Anna Marie Nielsen, født i Egense paa Fyn. Niels Nielsen var Ladefoged paa Lenskovgaard, og Anna Marie var Mejerske, da de besluttede at købe en Gaard i Vestjylland. De to unge og dygtige Mennesker skaffede sig hurtig Respekt herovre. Niels Nielsen udvidede Avlingen og forøgede Koholdet, saa der kunde indrettes et godt Mejeribrug, som lededes af Fru Nielsen.

Da Andelsmejeriet i Sognet først i 1880'erne blev bygget, gik Niels Nielsen ikke med i Mejeriet. Fru Nielsens Dygtighed som Mejerske var nemlig saa anerkendt, at Smørret fra Haragergaard betaltes med en stor Overpris Pundet, og derfor kunde det ikke betale sig at gaa med i Mejeriet.

I Niels Nielsens Arbejdsaar blev der fra mange Sider kaldt paa ham, som den praktiske og dygtige Mand han var. Blandt de mange Hverv maa nævnes, at han gennem en Aarrække sad i Ribe Amtsraad. For sit uegennyttige Arbejde og Dygtighed blev han tildelt Kammerraadtitlen.

Niels Nielsens og Anna Maries ældste Søn, Niels Johan Nielsen, født den 22. Juli 1877 paa Haragergaard, er historisk interesseret og kan fortælle Barndomsminder:

Tøger Reenberg Teilman skal i 1764 have anlagt og drevet det første Teglværk her i Vestjylland. Det var anlagt lige Vest for Haragergaard, og Leret kan man godt sige er taget rundt omkring Gaarden. Æltekulen laa mellem Teglværket og Gaarden.

Da min Fader og Moder overtog Gaarden, laa Lergravene endnu som et omrodet Morads, der hurtigst muligt blev planeret og tilplantet. Uden Overdrivelse kan der siges, at næsten hele Haven og Plantagen omkring Gaarden var Lergrave.

Jeg husker endnu tydeligt den runde Æltekule med de store Kampesten i Siden og en svær Jernstang som Opstander i Midten til Æltebommen. Den brede Gang omkring Æltekulen, hvor Studene havde gaaet for at trække Æltevognen rundt, laa ogsaa meget tydeligt. Selve Teglovnen var næsten for-

Niels Johan Nielsen.

svundet. Leret til Stenene var saa fedt, at det skulde opblandes med Sand, der blev taget i en Sandgrav paa Marken lidt Syd for Gaarden.

Gaardens Stuehus er det, der blev bygget af den gamle Kammerraad Jespersen. Udbygningerne er nyopførte. Da Fundamentet til den gamle Lade blev brudt op, fandt vi en Blyplade med Aarstallet 1801, temmelig sikkert det Aar, da Laden blev bygget.

Blandt de gamle Sten fandt vi enkelte med Bogstaver i Siden eller Enden. Stenene lod jeg indmure i Staldbygningen for paa den Maade at bevare dem. Paa Siden af en Sten staar Bogstaverne: T.R.T. —

S.A.G., der betyder Tøger Reenberg Teilman og Hustru Sophie Amalie Gersdorff. Paa en anden Sten staar 1783, der sikkert har været det Aar, Stenen blev brændt, eller en af Gaardens Længer blev bygget.

Hvor stort Teglværket har været, kender jeg ikke; men helt lille har det ikke været, især ikke efter hvad jeg har hørt fortalt. Proprietær Hansen, der fra 1875 ejede Sneumgaard, var engang paa Besøg hos mine Forældre og fortalte, at ved Ombygningen af Krogsgaards Vandmølle blev der af Ejeren paa Krogsgaard købt 225.000 Sten fra Teglværket ved Haragergaard.

Meget er forandret siden den Gang. Jeg har som lille Dreng leget med Formene til Stenene (to Sten i hver Form), der laa oppe paa Stuehusets Loft.

Da Fader købte Haragergaard, var der til Gaarden 163 Tønder Land. Da jeg overtog den, blev der meget solgt fra. Min Søster og hendes Mand fik et Areal at bygge en Gaard paa, og samtidig solgtes der Jord til flere Ejendomme.

Min Søn har nu Gaarden med et Jordtilliggende paa ca. 60 Tønder Land. Hvad Besætningens Størrelse angaar, er der ikke sket store Forandringer. Den forbedrede Jordbehandling og Gødskning har jo til Følge, at der holdes store Besætninger paa mindre Arealer end før i Tiden.

Haragergaard i Juni 1950.

Fra Vestkysten

P. Gundesen, født den 1. Oktober 1871 i Vejrs, fortæller:

I 1870 byggede Fader og Moder deres Hjem i Vejrs. Fader købte 40 Tønder Land Mark, Hede og Klit, og derpaa byggede han 6 Fag Hus. Huset og Jorden kostede ialt 800 Daler. I 1876 byggede mine Forældre 3 Fag til Huset. For at spare paa Byggeomkostningerne, hvad den Gang var nødvendigt, strøg Fader og Moder soltørrede Sten til indvendig Mur og til Skillevægge.

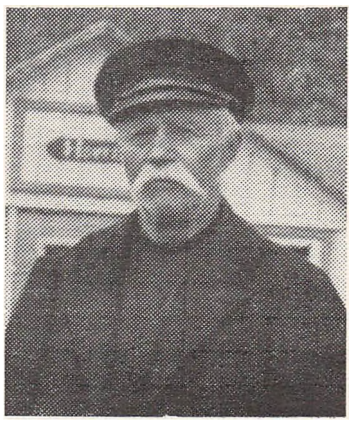
Leret skulde hentes i Grærup i Aal Sogn, en Vejlængde paa 6 Kilometer. Naar Leret kom hjem til Huset, havde Fader en stor flad Trækasse, som han fyldte med Ler, og saa masede han i Leret med Greb eller Skovl samt hældte Vand paa, saa Leret blev en klæbrig Masse. Paa en Træplade havde Fader en Form til 2 Sten liggende, som han fyldte med Ler, og saa blev Formen baaret ud paa Græsmarken, hvor den blev lagt for at faa Stenene til at glide ud.

Fader og Moder hjalp hinanden med dette Arbejde, baade med at ælte Leret og med at bære Stenene ud paa Marken, hvor de blev tørret af Solen og Blæsten.

De brændte Sten til Ydermuren købte Fader i

Kjelst i Billum Sogn, hvortil der var ca. 12 Kilometer. Hjemkørselen af Ler og Sten besørgede de forskellige Naboer, der havde Køretøjer, og det kostede intet. Den Slags Arbejde betragtedes som Nabopligt.

I Vejrs havde der ogsaa været et Teglværk, og Leret, Klæget, til Stenene blev hentet i Engene. De

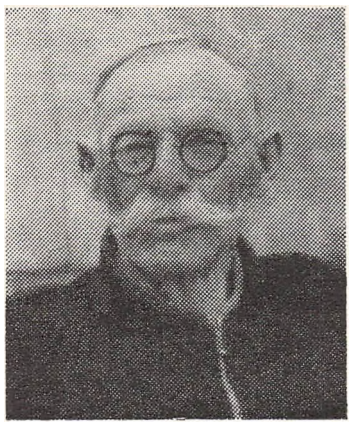
P. Gundesen.

brændte Sten kaldtes Klægsten. Teglovnen laa i Vejrs By ved 4 Gaarde, der kaldtes Øster Nørreby. Hvornaar der sidste Gang brændtes Sten i Vejrs, har jeg ikke hørt omtalt; men Teglovnsruinerne husker jeg tydeligt, da de var vi Drenges bedste Legeplads. Tid efter anden skred Teglovnen sammen. Frosten ødelagde ogsaa Murværket. Ovnen havde været et firkantet Rum, gravet ind i en Skraaning med Murværk i Siderne og med en Formur med Fyrhuller, som der fyredes igennem.

Da jeg som voksen Karl kom ud at tjene, erfarede jeg, at i næsten alle Gaarde var Skillevæggene muret op af soltørrede Sten, og helt op mod 1900 benyttedes der Lermørtel, naar et Hus blev bygget.

Peder Chr. Pedersen, født i Vejrs den 20. September 1876, og som bor i Øster Oksby, fortæller om Bondeteglværker i Klitten:

Her i Øster Oksby var der i min Ungdom tydelige Spor af to smaa Teglværker, der var anbragt i Siden af en lav Klit. Materialet til Stenene var Klæg,

Peder Chr. Pedersen.

der blev hentet med Hestevogn ude i Marskengene og kørt op paa Marken og æltet med Stude eller andre Kreaturer. Klæget skulde helst køres fra Engene hjem paa Marken om Efteraaret for at blive gennemfrosset om Vinteren. Det fede Klæg lige fra Engene var ikke til at faa slemmet ud (finæltet) og blandet med Sand, som var nødvendigt, da Stenene ellers revnede under Brændingen.

Mange af de formede og soltørrede Sten blev slet ikke brændt, da de var udmærkede til Skillevægge og til den indvendige Skifte i Ydermurene. Endnu findes der i de helt gamle Huse ikke saa faa ubrændte, soltørrede Sten.

Fyringsmaterialet til Ovnen var for det meste Hedetørv, der om Sommeren blev gravet i de store Lavninger mellem Klitterne. Naar disse Hedetørv var rigtig gennemtørre, kunde de udmærket bruges til Stenbrænding. Ved Havet samledes der ogsaa nogle Læs Træ (Pinde), der til en Blanding med Tørvene stoppedes ind i Fyrkanalerne og hjalp til, at der kom rigtig Brand i Ovnen. Tørvemoser er der ingen af og heller ikke Ler, saa der var ikke andet for end at anvende det forhaandenværende Materiale.

Brændte Klægsten var kønne Sten og meget holdbare, d.v.s. kunde modstaa det meget skiftende Vejrlig.

Sporene af de smaa Teglværker er nu fuldstændigt forsvundet.

Oksby i 1950.

Inde fra Heden

Peder H. Nielsen, kaldt Peder Gavlbjerg, født den 16. Februar 1872 i Kærbjærge, Faaborg Sogn, fortæller:

Min Fader Jens Nielsen var født i Sdr. Lintrup den 13. April 1838 og min Moder Maren Nielsen, der var født Rankenberg, var fra Vorbasse Sogn.

Først maa jeg fortælle lidt om min Far og Bedstefar Niels Kristian Nielsen. Han solgte Hjemmet i Sdr. Lintrup i 1848 og flyttede med Familie til Tirslund. Bedstefar var meget dansksindet og ofte i Modsætning til Egnens Befolkning, og derfor solgte han Ejendommen. Tirslund-Opholdet blev ikke af lang Varighed, for kort Tid efter købte han Gavlbjerggaard paa 60 Tdr. Land ved Agerbæk.

Bedstefars Interesse var ikke Landbrug, men derimod Handel, og det lærte han ogsaa sine 4 Sønner. Hver Vinter i flere Aar rejste han til Sallingland, Skive og Viborgegnen og købte der store Svin. Hen paa Foraaret tog Bedstefar og to af Sønnerne af

Sted mod Nord for at samle de opkøbte Svin og saa drive dem med Drivervejen (Hærvejen) ned gennem Jylland til Hamborg, hvor de solgtes.

Paa disse Ture blev Bedstefar og Sønnerne kendt

Peder H. Nielsen

med de store Studehandlere, og det varede ikke længe, før to eller tre af Sønnerne gav sig til at være Studetrækkere. Handelsmændene vilde gerne have dem som Trækkere, da de kendte hele Vejen og vidste, hvor de bedste Hvilepladser var. — Ved Hulkjær Mølle blev der altid overnattet med Studedrifterne. I Mølledammen var det let Adgang til Vand, og saa var der altid rigeligt med Græs. Saadan et Sted blev Studene godt tilpas og kunde Dagen efter gaa en lang Strækning.

Under Krigen i 1864 havde Far en Tid ikke rigtig noget at bestille. Han lod sig da leje til at køre Ægtkørsel for Gaardejer P. Gravsen i Vestterp, Starup

Sogn. Far kørte med Soldater fra Kolding til Viborg, Aarhus og videre væk. Da min Far var naaet i Nærheden af 30-Aars Alderen, købte han et Stykke Hede paa 38 Tdr. Land i Kærbjærge fra en Gaard i Agerbæk. Af Heden var der 3 Skæpper Land opdyrket. Far havde i flere Aar, i den Tid der ikke var Markeder eller Studedrifter, kørt paa Handelen med sorte Potter og Rævlingkoste. Paa Hjemturen købte han Teglsten. Næsten overalt brændtes der den Gang Sten, saa det var ikke vanskeligt at købe eller bytte med Potter eller Limer og faa Vognen fyldt med Teglsten. I 1867 fik han bygget et 7 Fag Hus paa Heden med Plads til et Par Køer og sine Heste. Samme Aar blev han gift med Mor.

Far var ligesom Bedstefar fuldt og helt Handelsmand. Paa Køreturene med Potter handlede han med alt. Var der en, der vilde købe Hesten for Vognen, var han parat til at sælge den, og købte straks en anden. Kom han ud for en Ko, en Stud eller en Kvie til en passende Pris, var han straks Køber. Han vidste altid, hvor Dyret kunde afhændes.

Da Stude- og Svinedrifternes Tid var forbi, dengang Jernbanetrafikken begyndte, maatte Far udelukkende slaa sig paa Potte- og Limehandelen. I Aarenes Løb havde han faaet lidt af Heden kultiveret, saa der avledes Foder til 2 Køer og Hesten.

Da jeg var 7 Aar, kom jeg ud at tjene for at passe 10 Køer paa en Gaard i Arslev ½ Mil Syd for Røde Kro. Arslev var en Landsby paa 12 Gaarde. Min Søster, der var 2 Aar ældre, tjente samtidig paa en af Gaardene. Jeg fik i Løn for Sommeren 4 Prøjsere (en Prøjser = 2 Kroner 66 Øre). Paa denne Gaard tjente jeg i 4 Somre, og i de følgende 4 Somre tjente jeg i samme By paa forskellige Gaarde.

Hver Vinter var jeg hjemme for at gaa i Skole, og samtidig fulgte jeg med levende Interesse min Fars Indkøb af Potter og Limer.

I Nærheden her paa Kærbjærge var der 4 Ejendomme, paa de to brændtes der Potter. I Debel, Galtho, samt i Grindsted og i Hinnum i Grene Sogn brændtes der Potter paa næsten alle Ejendomme, saa Far kunde let faa Potter at handle med.

Af Rævlingris bandtes der Limer og Karbørster eller Karskrubber, der var en meget søgt Handelsvare. Far købte meget hjemme i Sognet, og ellers kunde han bare køre til Vorbasse og Hejnsvig efter et Læs. I Ansager Sogn blev der ligeledes bundet mange Limer og Karbørster.

Der tales altid om de dygtige Pottepiger hjemme og at Mændene kun drog paa Handelen. Helt rigtigt er det ikke, der maa i samme Forbindelse tilføjes, at Limer og Karbørster ogsaa var en betydelig Indtægtskilde sammen med Potterne.

I 1895 den 2. Oktober kom jeg ind som Soldat og var Fæstningskonstabel i København. Jeg laa til den 2. August Aaret efter. I 1897 var jeg til Mønstring 1 Maaned og laa da paa Lyngby Fortet.

Efter min Hjemkomst fik jeg Skøde paa mit Barndomshjem. Besætningen var 2 Køer og en Hest, som Far brugte til Handelen. Det første, jeg gjorde, var at købe 2 Heste og paatage mig en Mælketur til Starup Mejeri, som jeg vedblev at køre i 18 Aar. I disse Aar passede jeg ved Siden af Ejendommen samt pløjede Hede og kørte Mergel, som jeg hentede i Agerbæk, og saa opdagede jeg, at der var Mergel i min egen Mark, som jeg da selv gravede op.

Det Hus, som min Fader i sin Tid byggede, var efterhaanden blevet saa simpelt, at der maatte bygges

et nyt. Meget lille var Huset ogsaa. I 1902 var jeg færdig til at bygge det ny. Stenene brændte jeg selv. Et Arbejde, som jeg var kendt med. Flere Gange havde jeg hjulpet Naboerne, naar de brændte Sten. Min Nabo og jeg blev enige om at brænde Sten i Fællesskab, da han ogsaa trængte til at faa bygget.

Tidligt om Foraaret gravede vi 18 Læs Klyne i Katbøl Mose, det var helt sorte Kultørv, som varmede meget, og som derfor var særligt gode til Teglbrænding. Leret til Stenene havde vi paa min Mark, og Lerdyngen lagde vi paa et Stykke Jord, der var tilgroet med »Katteskæg« (en meget stiv Græsart med dybe Rødder). Ved Siden af Lerdyngen gravede vi et Hul, som vi benyttede som Brønd. Ved Ældningen af Leret, som vi brugte vore Heste til, skulde der øses meget Vand paa. »Katteskægget« var saa stærkt, at Hestene under Ældningen ikke kunde træde igennem det.

Da Leret var færdigældet, strøg vi Stenene, og vi havde hver en Form til to Sten. Vi strøg 40.000 Sten, og da Stenene var tørre, gravede vi en Ovn. De tørre Sten havde vi sat op i Stabler med nogle Hundreder i hver og tildækket med store runde Tørv, for at Regnvejret ikke skulde ødelægge dem.

Lige Syd for Vejen, der gik forbi vort Hus, gravede vi et Hul ned i Jorden ca. 6 × 6 Alen i Firkant og ca. 1½ Alen dybt, og saa murede vi fra Bunden ½ Stens Mur af soltørret Sten til godt 2 Alen over Jorden, og udvendig kastede vi Jord op mod Muren.

Ved den ene Side havde vi en Nedgang til Ovnen, og Sidemuren i Ovnen der, som kaldtes Formuren, var forneden med 1½ Stens Mur og tyndere opefter. Forneden i Muren var der muret 4 Fyrhuller, og lige for disse havde vi afsat Fyrkanaler i Stenene, da de

blev sat i Ovnen. Selve Fyrkanalen var ca. 16 Tommer i Bunden, og i Midten i Bunden blev der sat to Rækker Sten med saa store Mellemrum, at en Sten lagt paa Siden kunde dække, naar den laa paa langs og med ½ Tommes Mellemrum. Det var en Luftkanal eller Askerende.

Stenene i Ovnen blev sat i Siksak hveranden Gang. De blev i de første syv Lag sat en Tomme frem over Fyrkanalen og naaede paa den Maade sammen over det ottende Lag. Naar Ovnen var fyldt med 20.000 Sten, blev der øverst lagt et Lag Sten paa Fladen helt tæt sammen.

Vi havde to eller tre Bjælker, som vi lagde over Ovnen og derpaa nogle Brædder samt nogle af de store Tørv. Vi vilde sikre os, at en Tordenbyge ikke skulde ødelægge vore mange Sten i Ovnen.

Vi var nu parate til at sætte Ild i Ovnen. Tørvene havde vi liggende i en Dynge ved Siden af. Saafremt Stenene var meget tørre, var det let at faa Træk i Ovnen; men desværre var det sjældent. Varmen gjorde, at Stenene begyndte at dampe, og Røgen fra Ilden kunde da ikke komme gennem Dampen. Kort sagt, alle de smaa Aabninger mellem Stenene stod fulde af Damp og Røg, og Ilden begyndte at gaa ud.

Erfaringen havde lært, at et Skud Krudt ind i en eller flere af Fyrkanalerne kunde faa Skred i Røgen og Dampen. (Peder Gavlbjerg sagde med et Smil i Øjet: »En saaen Skaad aa en gammel Forladerbøs ga lieg frem en Rest i æ hiel Tejlown; — men som de ga Luft, — æ Ild begyndt straks o briend.«)

Røgen og Dampen begyndte stille at drive op af Teglovnen, og efter et Par Dages Forløb med langsom Fyring begyndte der rigtig at komme Træk i Il-

den, og Stenene kunde da taale noget mere Varme.

De sidste 3—4 Dage, da der rigtig fyredes, havde vi adskillige Besøgende. Det meste af Natten havde vi Underholdning med Sang og Historier. Det saakaldte »Teglownssjøw« kunde altid samle Mennesker.

Vi maatte under den sidste Fyring stadig se efter, om Ilden brændte igennem. D.v.s. se efter om Stenlaget, der laa øverst paa Ovnen, forskellige Steder blev gloende. Paa saadanne Steder smurte vi et Lag Ler paa, for at faa Trækket flyttet til et andet Sted, hvor der ikke var saa stærk Varme.

Da alle Sten var brændt havde min Nabo 20.000 Sten og jeg ligesaa.

Af de gamle Sten, der sad i Huset, og med mine 20.000 nye Sten byggede jeg 10 Fag helt nyt Hus med 10 Alens Vidde. Tømmeret (Spærene) købte jeg i Skødebjerg Plantage i Vorbasse. Barken af Stammerne tog jeg af hjemme. Bjælkerne, Loftet, Vinduer og Døre købte jeg i Gørding Tømmerhandel. Jeg husker endnu tydeligt, at Brædderne til 5 Fag Gulv og Loft kostede 80 Kroner. Huset opførtes af en Snedker fra Agerbæk. Han var ogsaa Murer. Han fik i Dagløn 2 Kr., og en Lærling, som var med, fik 1 Krone. Begge fik tillige Kosten. Da Huset var færdigt til Indflytning, havde det hele kostet mig 1000 Kr.

Jeg havde den Gang saa meget af Heden opdyrket, at jeg kunde holde 4 Køer og 3 Heste.

I Efteraaret 1909 blev jeg gift med Kjestine Nielsen, der var født i Klelund, Lindknud Sogn.

I 1911 fik vi en Mergelbane ind over Markerne, og da blev det meste Jord i Kærbjærge, Agerbæk og Rodebæk overmerglet.

Min Far handlede med Potter og Limer, — helt til

han døde, kan man godt sige. Han var kørende til Odense med et helt Læs Limer, som han stod og solgte paa Torvet. Da han stod med nogle Limer i Favnen, faldt han om og blev straks kørt paa Sygehuset. Jeg rejste over og fik ham hjem. Han havde faaet en Lammelse. I to Aar laa han til Sengs og døde i 1915.

Efterhaanden som Merglingen øvede sin Virkning, steg Avlingen betydeligt. Jeg tog derfor Beslutningen samme Aar, som Far døde at holde op som Mælkekusk og fuldt og helt blive hjemme for at passe Bedriften. I flere Aar har vi nu haft 15 Kreaturer og 3 Heste.

Nu er det Alderen, der mere end noget andet gør sin Ret gældende. Min Kone og jeg kan nu ikke magte ret meget.

Kærbjærge i September 1950.

— — —

Anders Hansen, født den 15. December 1868 i Krarup, Hindborg Sogn ved Skive, fortæller om Teglbrænding:

Jeg tjente i 16—17 Aars Alderen hos Kristian Søndergaard i Overby i Skarrild. Mandens Broder, Niels Søndergaard. havde Fødegaarden, der laa midt i Landsbyen lige ved Kirken, og det var paa hans Mark, at Brødrene i Fællesskab havde Teglovnen.

Leret til Stenene blev gravet op i Jorden lige ved Siden af Ovnen. Det var noget særligt godt Ler. Det skulde ikke blandes med Sand, og saa var det fuldstændig fri for Sten.

Æltekulen var ogsaa lige ved Teglovnen. Det var en rund Kule ca. 15 Tommer dyb med store Kampesten rundt i Siden og Stenbro i Bunden. Midt i Ku-

len stod en meget svær Egepæl med en Jernpig i Midten. (Pælens Højde i Midten af Kulen var ca. 1 Alen). Jernpiggen var til den lange Æltebom, der havde en Ring om den ene Ende og et Hul til at sætte omkring Jernpiggen. Æltebommen var saa lang, at den naaede 5 til 6 Alen udenfor Æltekulen, og saa

Anders Hansen, boende Lundgade 1, Varde.

var der et Vognhjul paa den yderste Ende. Paa den ene Side af Æltebommen var der paasømmet en lang Jernstang med Tænder i den Side, der vendte udefter.

Som Æltemaskine benyttedes bageste Halvdel af en Vogn, der var tilspændt Æltebommen og i Forbindelse med den takkede Jernstang. Mekanismen var saaledes indrettet, at Manden, der kørte Hestene, kunde flytte Stangen fra Vognhjulene enten ind mod Midten af Æltekulen eller ud til yderste Rand i Kulen. Hestene, der var spændt for Bommen, gik rundt uden for Kulen, og saa førtes de to Vognhjul rundt i Leret i Kulen. For at faa Hjulene til at synke

ned i Leret var der en Kasse fyldt med Kampesten sømmet fast mellem Hjulene. Paa Bommen lige ved Kanten af Kulen var der et Sæde, som Manden, der kørte Hestene, kunde sidde paa, og samtidig kunde han der flytte Mekanismen ved Tænderne paa Bommen, saa Hjulene stadig kunde skifte Spor i Leret.

Under Æltningen skulde der stadig øses Vand paa Leret, saa det kunde faa den Fasthed, der passede til Strygningen, naar Stenene skulde formes.

Vi æltede Leret om Formiddagen, og om Eftermiddagen var der to Mænd, der strøg Sten. Strygearbejdet fortsattes til langt ud paa Aftenen eller saa længe, til Æltekulen var tømt. Der maatte ikke ligge Ler over til næste Dag, for saa var det blevet for haardt til Strygning og maatte æltes om igen.

Strygebordet var et stort, bredt Plankebord, lidt lavere end et almindeligt Bord. Midt paa Siden af Bordet laa en Planke med Enden ned paa Jorden. Det var Trilleplanken. Leret blev læsset paa en Trillebør, og det var saa mit Arbejde at trille Hjulbøren fyldt med Ler op ad Planken og hælde det af paa Strygebordet, skiftevis til hver Ende, hvor Strygekarlene stod. Formen indeholdt to Sten og blev af Strygerne baaret ud paa Tørrepladsen, der var saa tæt ved Strygebordet som muligt.

Tørrepladsen var belagt med Sand, der blev jævnet med en Skraber af Træ, der havde en Bredde af to Stens Længde. Strygerne begyndte at lægge Sten yderst paa Tørrepladsen og indefter og hver Gang, der skulde begyndes paa en ny Række udefra, blev Sandet overskrabet for at være fuldstændig glat som Underlag. At holde Tørrepladsen i Orden var mit Arbejde.

Strygerne gik eller løb i Tøjsko for ikke at sætte

dybe Mærker i Sandet, selvfølgelig ogsaa for at Fodtøjet skulde være let. Arbejdet var paa Akkord, derfor gik det altid i Løb, naar Formen med Stenene skulde ud i yderste Ende af Liggepladsen. Strygekarlene var begge Husmænd, der hver havde et lille Husmandssted til 2 eller 3 Køer. Det var to meget dygtige Mænd, der ikke skaanede sig selv. Hvor meget de tjente, ved jeg ikke, men det var en stor Dagløn efter den Tids Daglønninger.

Hvis Vejret var tørt og varmt, blev de strøgne Sten saa tørre, at de allerede paa tredie Dag kunde rejses paa Kanten og 3 eller 4 Dage efter trilles sammen i store Stabler, der blev sat lige ved Ovnen. Paa Stablerne blev der lagt Tørv, der skulde dække for Regnskyl.

Naar der var en Ovnfuld Sten tørre, blev Ovnen fyldt. Stenene blev paa en Hjulbør trillet ind i Ovnen fra Bagsiden, d.v.s. at der i Bagmuren blev brudt en smal Gang eller Dør, og igennem den førtes Stenene ind i Ovnen. Naar Ovnen var fyldt, muredes Hullet atter til, og Renden, der var gravet i Jorden for at komme ind i Ovnen, fyldtes atter med Jord. Der var i Formuren 4 Indfyringshuller, og ud for disse blev der af de raa Sten bygget en Kanal ind i hele Ovnens Dybde. Stenene, der sattes ind i Ovnen, blev alle sat paa Højkant og næsten fuldstændigt tæt sammen. Naar Fyrkanalerne var bygget færdig, blev alle Sten sat paa Kanten og i Siksak helt fra Bunden og op til Ovnens øverste Kant. Naar Ovnen var fyldt, lagdes der et Lag Sten paa den flade Side helt tæt sammen, og der ovenpaa lagdes et Lag Engtørv med Græssiden nederst. Ovnen kunde rumme 20.000 Sten. Før der sattes Ild i Ovnen, skulle vi være sikker paa, at Tørvene var tørre,

og at der var saa mange, at Brændingen kunde føres til Ende. Alle Tørv blev gravet med Spade i Skarrild Mose. Brændingen varede 7 til 8 Dage, og i den Tid var jeg og Teglbrænderen ikke i Seng. Foran Ovnen i en Udgravning i Jorden med Stænger og Lægter lagt over og derpaa Engtørv til Tag laa vi og sov en Time mellem hver Fyring. Det var den eneste Søvn, vi fik. Maden blev bragt til os hjemme fra Gaarden.

Nat og Dag maatte vi passe paa, at Fyringen foregik jævnt i alle 4 Indfyringssteder. Varmen i Ovnen skulde være ens over det hele. Stenene blev under Brændingen mindre og mindre. D.v.s. at man oppe paa Ovnen kunde se, at det hele sank. Der var meget, der stadig skulde ses efter. Var der et Sted, det sank særlig meget, havde der paa det Sted været for kraftig Ild, og der maatte lukkes for den Ildkanal, der laa nærmest. I de sidste Par Dage med Fyringen, saa Teglbrænderen med Mellemrum ned i Ovnen. Han gik op til Kanten af Ovnen og fik løftet en Tørv for at se til de gloende Sten, som skulde være hvidglødende. Rødglødende kunde ikke slaa til.

Saa snart Brændingen var færdig, blev Indfyringskanalerne muret til med Sten og Ler, og oppe paa Ovnen undersøgte vi, om der et Sted var en Aabning mellem Tørvene, for saa maatte der lægges en Tørv over. Saaledes saa godt tildækket som muligt skulde Ovnen staa i 10 à 12 Dage; for det var ligesaa nødvendigt at faa Stenene langsomt afkølet som at faa dem rigtig brændt.

Vi brændte to Ovnfulde Sten hver Sommer i de to Aar, jeg var hos Kristian Søndergaard. Alle Sten, vi brændte, var til Salg. Udsalgsprisen paa 1000 Sten husker jeg ikke.

Varde i Juni 1950.

Enkefru Anna Marie Jensen, Lundevej 3, Varde, fortæller:

Jeg er født den 4. Maj 1867 i Blaksmark ved Varde. Mine Forældre havde et Husmandssted til 4 Køer og en Hest. Da jeg var deres eneste Barn, kom jeg ikke ud at tjene. Moders Helbred var ikke godt. Det var den væsentlige Grund til, at jeg ogsaa som voksen Pige blev hjemme for at hjælpe hende. I 1890, da jeg var 23 Aar, blev jeg gift med Peder Andersen Jensen, som var født 1859 paa Ærø.

Min Mands Fader, Jørgen Jensen, var Teglbrænder og var som saadan kommen til Egnen og ansat ved Lunderup Teglværk (beliggende i Frisvad). I de første Aar var han kun paa Teglværket om Sommeren. Hver Vinter rejste han hjem til Ærø og tjente der Penge som Væver. Da han blev gift, tog han nogle Aar efter fast Bopæl i Frisvad og havde da lidt Landbrug, som gav Beskæftigelse til ham om Vinteren. Da en Del Aar var gaaet, vilde Ejeren af Teglværket ikke drive det mere og overdrog det da til min Svigerfader.

Min Mand havde det meste af sin Tid arbejdet paa Teglværket og var ligesom sin Fader Teglbrænder. De to første Aar efter at vi var gift, arbejdede min Mand altid paa Teglværket, naar der brændtes Sten, d.v.s. han havde den halve Vagt.

Min Fader havde fra Lunderup købt 40 Tdr. Land Hede paa Nørremarken, nu kaldet Tinghøj, og der byggede vi en Gaard. Foruden Heden gav Fader os 8 Tdr. Land, der var opdyrket. Vi havde altsaa noget at begynde med.

Da som sagt de to første Aar var gaaet med den halve Tid om Sommeren som Teglbrænder paa Teglværket, sagde min Mand en Dag til mig: »Nu

er det Teglværksarbejde forbi. Vi maa se at faa bedre økonomiske Kaar. Jeg faar kun 2 Kroner om Dagen hos min Fader paa Teglværket, og det kan vi ingen Steder betale med. Vi maa nu til at pløje Hede og mergle. Det er den eneste Udvej.« — Og det gik godt for os.

Paa Teglværket gik det ikke saa godt. Den gode Tørvejord i Lunderup Mose ved Blaksmark var op-

Enkefru Anna Marie Jensen.

brugt, og der maatte bruges Tørv fra Mosen ved Arnbjærg. Tørvejorden var dèr meget daarlig, saa der maatte bruges meget Kul sammen med Tørvene for at faa Stenene brændt.

Den megen Kulfyring kunde ikke svare sig, og Svigerfader tabte Humøret. — Vi, min Mand og jeg, raadede ham til at købe lidt mere Jord og slaa sig paa Landbrug; men det vilde han ikke, og saa købte han Grydvad Teglværk. Det gik tilsyneladende godt, og det havde sikkert ogsaa gaaet, saafremt hans Helbred ikke havde svigtet. I nogle Aar gik han og

kæmpede med et Hjerteonde. Følgen var, at han en Dag faldt om nede i Lergraven og døde.

Teglværket i Grydvad kom ikke efter den Tid i Drift.

Samtidig med Teglværket i Frisvad var der tillige en betydelig Potteindustri i Byen. Hvem der byggede Pottehuset med Værksted og Ovn, ved jeg ikke. Men den første Pottebrænder, der blev ansat, var Pottemager Pedersen fra Haderslev. Saa vidt jeg ved, kom han til Frisvad samme Tid som min Mands Fader. Tidspunktet falder ogsaa sammen med Børnenes Alder. Pottemagerens Søn, Peder Jørgen Pedersen, født i Haderslev, blev gift med en Søster til min Mand.

Peder Jørgen Pedersen lærte Pottemagerhaandværket hos sin Fader, og da han blev gift, overtog han Virksomheden og førte den videre. Da Teglværket blev nedlagt, holdt Peder J. Pedersen ogsaa op med Pottebrændingen. I Aarenes Løb havde han samlet en lille, god Gaard, der havde let ved at give ham Føden.

Min Mand og jeg fik efterhaanden Heden opdyrket og Bygningerne udvidet. I 1924 overdrog vi Ejendommen til vor Søn. Besætningen var da 20 Kreaturer og 2 Heste.

Varde i August 1950.

— — —

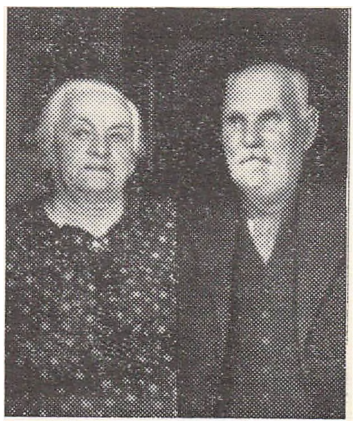
Chr. Søndergaard, født den 30. Juli 1865 i Omme, Nykirke Sogn, fortæller om Teglbrænding:

Da jeg var 11 Aar, brændte min Bedstefar Sten, og det var en Begivenhed, som jeg husker saa tydeligt, som var det i Dag.

Paa et Højdedrag i Marken blev der gravet et firkantet Hul som en lille Stue, og Væggene var ca. 3

Alen høje (eller dybe) og bestod af fast Ler. I dette Hul blev Stenene brændt. Der var selvfølgelig en Grøft eller Gang ved den ene Side, hvor Stenene blev fyldt i Ovnen, og ligeledes hvorfra der fyredes. Væggene i Ovnen under Brændingen var de raa Lervægge.

Lerældningen foregik i Møddingstedet, der forud

Chr. Søndergaard og Hustru,
der bor hos en Datter og Svigersøn i Varde.

var godt renset for Gødning, og saa ramte Bedstefar en Jernstang ned midt i Møddingstedet, og fra denne Stang gik der en Bom eller Bjælke, hvortil var koblet det halve af en Vogn. Hjulene kørte da rundt i Leret, naar en Hest blev spændt for Bommen for at gaa i Rundkreds. Leret var meget fedt, saa det skulde blandes op med Sand, og under Ældtningen skulde der tilføres meget Vand.

Saa snart Leret var godt ældtet, begyndte Strygningen. Formen var til to Sten. Lerstenene blev lagt ud paa en Plet af Marken, der var overlagt med Sand

og strøgen med Bagsiden af en Rive for at være fuldstændig plan.

Bedstefar fortalte, at der var mange, der æltede Leret i Møddingstedet med Stude, som ogsaa var udmærket; men saa maatte en Mand til Stadighed skovle i Leret. Vognhjulene blandede Leret bedre end Studene.

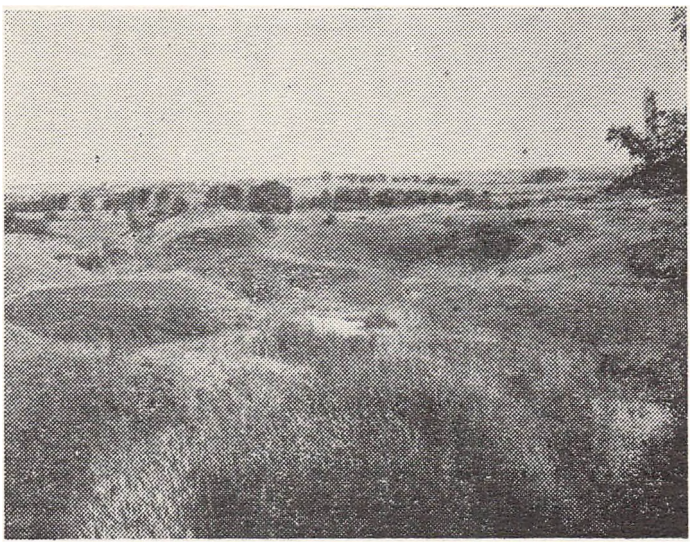
Da jeg var 16 Aar, kom jeg ud at tjene hos Kammerraad Jespersen paa Endrupholm. Jeg blev der i 4 Aar. Derefter kom jeg ind som Gardist. Efter Militærtjenesten var jeg hjemme hos Bedstefar et halvt Aar og fik saa Plads i Varde hos I. W. Paludan, hvor jeg blev i 10 Aar.

I 1897 blev jeg gift med Kristine, der var fra Frisvad. Vi købte Ejendom i List ved Ølgod, hvor vi boede i godt 8 Aar. Gaarden var, da vi solgte, med en Besætning paa 14 Kreaturer og 2 Heste. Vi flyttede saa i 1906 hjem og fik min Kones Fødehjem i Frisvad. Ejendommen var ude af Drift, hvad ikke var saa mærkeligt, da min Kones Mor havde været Enke i nogle Aar, og hendes svigtende Helbred gjorde det ikke bedre for Ejendommens Pasning. Kort Tid efter at vi var flyttet hjem, døde min Svigermor. Hun fik ikke saa megen Glæde af Samværet med Datteren, som hun havde glædet sig til.

Min Kone og jeg tog fat for at faa Ejendommen sat i Stil. Besætningen var 4 Køer og 1 Hest. Jeg købte et Par Gange et Stykke Hede, som blev merglet og sat i Drift. I 1949 efter 43 Aars Forløb overdrog vi Ejendommen med en Besætning paa 16 gode Kreaturer og 2 Heste til en Søn.

Teglværket i Frisvad lærte jeg først at kende, da vi overtog min Kones Fødehjem. Det laa lige op til Teglværket. Leret, der anvendtes til Sten, var en

meget fin Mergel. Det gav nogle meget fine og gode Sten. De var helt hvide, naar de blev taget ud af Ovnen. Men kun kort Tid efter skiftede de Farve og blev gule. I Varde By findes ikke saa faa Ejen-

Udsigt over Lergravene i Frisvad.

domme bygget af de gule Sten fra Frisvad. Nævnes kan Raadhuset og Jernbanestationen m. fl. Mergelsten har en Fejl, og det er, at de fordrer en højere Varmegrad under Brændingen for at være ligesaa holdbare som Lersten, og det gik derfor galt med Brændingen, da Teglbrænderen fik daarlige Tørv fra Arnbjærg Mose.

— — —

Kristine Søndergaard, der hele Tiden har været Tilhører, fortsætter:

Jeg er født den 5. Juni 1868 og har, kan man godt

sige, fra Barn af levet ved Siden af Teglværket og har kendt de mange, der tjente deres Føde paa Teglværket.

Omkring Teglværket var der ikke saa faa Huse, hvor Teglkarlene boede. Der var jo baade Ældere, Strygere og Gravkarle, som vi sagde, og der boede ogsaa enkelte, der hele Sommeren igennem arbejdede i Tørvemosen. Der skulde jo store Mængder af Tørv til hver Brænding. Teglværket var stort. Jeg husker ikke, hvor mange Sten, der var i Ovnen hver Gang. Jeg ved kun, at der hver Sommer brændtes mange Sten.

Ikke langt fra Teglovnen var der to Æltekuler. Naar der æltedes Ler i den ene, blev Leret i den anden formet til Sten og lagt ud til Tørring paa Tørrepladsen, og saa blev Kulen atter fyldt med Ler og Sand. Æltningen udførtes med en Hest, der gik rundt omkring Kulen og trak Æltevognen, der bearbejdede Leret. Mellem Æltekulerne var Brønden; der skulde nemlig bruges meget Vand til det meget fede Kalkmergel, der skulde blandes op med Sand.

Ved Teglværket var der en meget stor Lade, Tørrelade, som vi kaldte »æ Rørlaae«, fordi der lavedes Drænrør i Laden. Hvorledes der lavedes Drænrør, ved jeg ikke, kun husker jeg, at en Hest var forspændt en Stang og da gik rundt omkring en Maskine, der vistnok formede Drænrørene.

Varde, i August 1950.

Fra Østeregnen

Anders Schmidt fra Sønder Agerbæk fortæller om Teglbrænding:

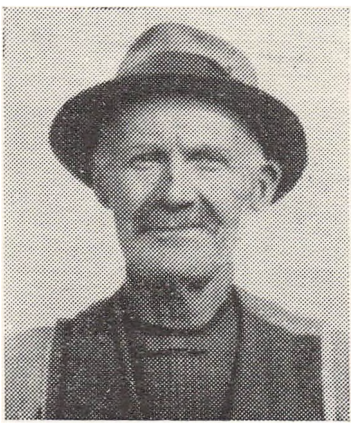
Jeg er født den 17. Maj 1873 i Aastrup, Aastrup Sogn. Mit Barndomshjem var et lille Husmandssted med mange Tdr. Land Hede. Vi havde 2 Køer og 4 Stude (2 Spand), som vi havde til at pløje Hede og køre Mergel. Da jeg var 12 Aar, kom jeg ud at tjene for at passe Køer. Jeg fik Plads i »æ Sønden« i Skast i Ballum Sogn og fik i Løn 70 Mark, en meget stor Løn den Gang; men jeg fortjente den ogsaa, for det var en meget streng Plads. Vi havde megen Marskeng, og jeg maatte rive af efter 2 Sletkarle, et meget haardt Arbejde, naar der var meget Græs.

Da jeg var 15 Aar, var jeg med til at ælte Ler og brænde Sten hjemme hos min Far. Det var kun til eget Brug. Alligevel solgte min Far 3000 Jernsten (Klinker) til Fundamentering af Mejeriskorstenen til Starup Andelsmejeri.

Da jeg var 17 Aar, kom jeg til Aastrup ved Haderslev hos min Farbroder, der var Teglværksejer. Jeg blev hos ham i 4 Aar.

Hver Sommer brændte vi 10 Ovnfulde Sten. I Ovnen var der hver Gang 70.000 Sten. Den var bygget oven paa Jorden i en Firkant ca. 10×10 Alen ind-

vendig og ca. 8 Alen høj. Murtykkelsen omkring Ovnen var for neden 5 Stens Mur, der indsnævredes opefter til 3 Sten. Der var 10 Indfyringssteder, 5 i hver af de to parallelle Sider. I den ene Ende var der en Dør til at køre, trille, ind og ud med Stenene, og højt oppe paa Siden var der en anden Dør, hvortil

Anders Schmidt.

der var en lang Bro, saa vi ogsaa der kunde trille op og ned med Stenene.

Midt oppe paa Siden og omkring hele Ovnen var der sammentømret en Krans af svære Bjælker. Det var for at holde sammen paa Muren. Man skulde ellers synes, at de svære Mure let skulde kunne holde uden Hjælp af en Trækrans. Det var alligevel ikke Tilfældet. Den stærke Varme under Brændingen pressede saa voldsomt paa, at Siderne i Ovnen var fulde af Revner. Oppe over den høje Ovn var der Tegltag, som hvilede paa høje Stolper. Afstanden fra Ovnen og til Taget var stor. Varmen fra Ovnen kunde ellers tænde Ild i Tømmerværket.

Farbroder havde mange Arbejdere paa Teglværket. Det var Teglbrændere, Strygere, Gravere i Lergraven og Klampere, som passede Stenene paa Tørrepladsen og kørte de tørre Sten sammen i Stabler i Tørrehuset.

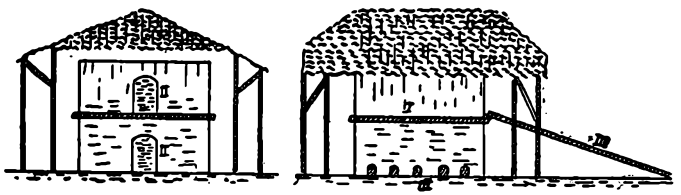
De bedste Arbejdere, vi havde, var fra Fyrstendømmet Lippe Detmold. Landet i Lippe Detmold er ikke særligt frugtbart. De unge Karle fra Landet rejste derfor hvert Foraar i et Tal paa op til 15.000 ud i alle Retninger baade til Danmark, Norge, Sverige og Sydrusland for at faa Beskæftigelse. Det var særlig Teglværksarbejde, de søgte.

Disse tilrejsende Tyskere, som vi kaldte Lippedetkarle, var vant til at stryge Sten hjemmefra. De dygtigste kunde stryge 5.500 Sten om Dagen. Det almindeligste var ellers 3.000 Sten. Lippedetkarlene brugte altid Forme til 3 Sten, det gjorde selvfølgelig sit til, at de kunde stryge saa mange Sten, men selv om de andre Arbejdere brugte 3 Stens Forme, naaede de dog sjældent over de 3.000 Sten. Leret fra Æltekulen blev trillet op paa Strygebordet, og saa tog de Leret med begge Hænder og klaskede det ned i Formen. De maatte sørge for at tage saa meget Ler mellem Hænderne, at det kunde fylde en Sten. Der maatte ikke fyldes ekstra Ler paa til en Sten, da det enten faldt fra eller revnede under Brændingen.

Det betød selvfølgelig ogsaa meget, hvor langt Strygerne skulde bære Formen ud paa Tørrepladsen. Lippedetkarlene arbejdede paa Akkord, og selvfølgelig var det aftalt, hvor lang Afstand fra Strygebordet, Stenene skulde bæres.

Lippedetkarlene var ogsaa Ovnsættere. Jeg saa her for første Gang, at Stenene blev sat i Bænke

over hele Ovnen, d. v. s. paa Kryds og tværs hveranden Gang, skraas den ene Vej og modsat den anden og alle Sten paa Kant med ½ Tommes Mellemrum. Jeg var vant til hjemmefra, at Stenene blev sat

Skitse af Teglovnen ved Haderslev Fjord.
1) Det svære Bjælkelag, der var tømret omkring Ovnen.
2) De to Døre i Teglovnen, som Stenene trilledes ind og ud af.
3) Siden af Ovnen med de 5 Indfyringshuller. — Paa modsatte Side ligesaa.
4) Den lange Trillebro op til øverste Dør i Ovnen.

i Tavl eller Ruder. 3 Sten paa langs og 3 ovenpaa paa tværs med ½ Tommes Mellemrum. Lippedetmaaden var absolut den bedste.

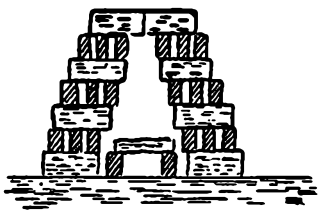
Naar Ovnen fyldtes af Sten, blev der først bygget Fyrkanaler i Retning lige indefter fra Fyrhullerne i Muren. Kanalerne var i Bunden ca. 18 Tommer brede. For hvert Lag Sten, der blev sat paa Kant, indsnævredes Kanalen med ca. 1 Tomme hver Gang, og ved det niende Lag var Kanalen overdækket, og saa sattes der Sten uden Hindring over hele Ovnen.

Da jeg var 22 Aar, blev jeg Ejer af mit Fødehjem. Det hed sig, at der til Ejendommen var 115 Tdr. Land Ager og Hede; men det passede slet ikke, for jeg solgte 3 Gange større Stykker Hede, og jeg havde stadig 115 Tønder Land tilbage.

I 1896 begyndte jeg at brænde Sten til eget Brug;

men jeg solgte alligevel de første Ovnfulde, for jeg skulde bruge Penge. I hver Ovnfuld havde jeg 25.000 Sten.

Ovnen var 5×6 Alen og i Højden fra Bunden 6 Alen, deraf var de tre Alen gravet ned i Jorden. Nede

Skitse af en Fyrkanal, saadan som den byggedes op, naar Stenene sattes i Ovnen. De Mellemrum, der blev mellem Fyrkanalerne, fyldtes af Sten sat paa samme Maade. — Stenene paa Skitsen er sat i Ruder eller Tavl, og som det ses, bygget lidt ind over Fyrkanalen ved hvert Lag. — Naar Stenene blev sat paa skraa hveranden Gang, var Fremgangsmaaden den samme. Fyrkanalen indsnævredes for hvert Lag, til Kanalen var overdækket. — Alle Sten, baade paa den ene og anden Maade, sattes altid paa Kanten med ca. ½ Tommes Mellemrum. — Kanalen, der ses i Bunden af Fyrstedet, tjente i Begyndelsen som Trækkanal og senere til Aske.

fra Bunden murede jeg i Ler en soltørret Sten paa Kanten (¼ Stens Mur). Sandlagene i Siderne taalte ikke at blive ophedet under Fyringen. Sandet rutsjede saa ud mellem Stenene, der da ikke blev brændt. De 3 Alen over Jorden blev muret med ½ eller hel Stens Mur, og op mod Muren paa den udvendige Side fyldte jeg Jord. Ovnhullet nede i Jorden var i den ene Side forlænget med 3 Alen til Fyrrum og et skraat Nedløb i den ene Ende, hvor Stenene trilledes ned, naar Ovnen fyldtes. Formuren ud

til Fyrrummet blev ligeledes opmuret af soltørrede Sten, og forneden i Muren, hvor de 4 Fyrhuller var, havde jeg 1½ Stens Mur, der endte med en ½ Sten øverst i Muren.

Det var ret spændende i de Dage, Ovnen fyldtes af Sten; for det kunde jo ske, at der kom en meget stor Tordenbyge, som kunde ødelægge Stenene i Ovnen. Heldigvis skete det sjældent; men det skete dog, at alle Sten maatte tages ud af Ovnen igen, og da gik de fleste tabt. (Jeg har heldigvis ikke selv prøvet det). Hvis der var fuld Brand i Ovnen, kunde Regnvejret ikke ødelægge noget. Ovnen blev i saadan et Tilfælde indhyllet i Damp, saa ingen i Nærheden kunde se en Haand for sig.

De første Dage fyredes der meget lidt, og der fyredes ikke over om Natten. Hver Morgen blev der tændt Ild. Røgen, der trængte op gennem Stenene, var i de første Dage hvid Taage. Det var Damp fra Stenene blandet med Røg; for selvom Stenene var aldrig saa tørre, udvikledes der alligevel Damp, og det skulde først tørres bort. Hvis der udvikledes for megen Damp lige i Begyndelsen, skete det, at Røgen ikke kunde komme bort, men stod stille over Ilden, der da gik ud. I et saadant Tilfælde maatte vi have Forladeren hentet og et Skud Krudt ind i et eller to af Fyrhullerne. Virkningen var forbavsende. Eksplosionen rystede hele Ovnen, og der kom Skred i Dampen mellem Stenene, saa Røgen steg opefter, og Ilden kunde atter brænde.

Var der Sten i Ovnen, der ikke var helt gennemtørre, naar den stærke Fyring begyndte, blev de porøse, næsten som kogt, og blev saa skøre, saa de kunde smuldres mellem Fingrene. Saa snart Vandet (Dampen) fra Stenene var borte, begyndte Røgen

fra Ilden at blive sortladen, og naar Ilden brændte igennem, som vi sagde, blev Røgen helt sort. Det var gerne ved Formuren, at Ilden først brændte igennem (Stenene blev gloende helt op). Paa et saadant Sted blev det øverste Lag Sten, der laa paa Siden, klistret til med Ler. Paa den Maade kunde Trækket i Ovnen flyttes fra Sted til Sted, saa alle Sten kunde blive ensartet brændt.

Til en Ovnfuld Sten paa 25.000 regnede jeg altid med samme Antal Tørv (gode Kultørv). Til de helt smaa Ovne, der var mest almindelige, regnedes der altid med 2 Tørv til hver brændt Sten. Til det sidste halve eller hele Døgns Brænding brugte jeg altid Stenkul i min høje Ovn. Naar Røgen var ligesaa sort som Kul, var jeg sikker paa, at Stenene var brændt.

Jeg regnede altid med, at jeg for at brænde mine 25.000 Sten brugte 14 Dage, fra jeg begyndte at røge, som vi sagde, og til Brændingen var færdig. Ovnen skulde derefter staa tillukket ligesaa længe, d. v. s. alle Fyrhuller og øverste Stenlag blev tilmuret og klinet med Ler. Det var en haard Prøve for Ovnen. Den indre Varme pressede saa meget paa Ovnens Murværk, saa det buede udefter forskellige Steder.

Leret til Stenene æltede jeg i Kule med Æltevogn. Den gav en meget bedre Lerblanding end Æltning med Stude.

I de smaa Bondeteglværker eller Jordteglværker, som jeg ogsaa meget godt kender, var der kun 2 Indfyringssteder, og Leret til Stenene blev æltet i Møddingstedet med Stude. Saafremt Ovnen blev gravet ned i Jorden i fast Ler, var Murværk ved Siderne overflødigt.

Jeg vil sige, at Sten, der var brændt i de smaa Bondeteglovne, i mange Tilfælde var af meget uensar-

tet Kvalitet. Murværket i et Hus af den Slags Sten kunde efter nogle faa Aars Forløb se frygteligt ud. I Vinterens Frost og Regn smuldrede mange Sten, der da maatte hugges ud og fornyes, for at hele Muren ikke skulde falde ned.

Sønder Agerbæk i September 1950.

I Esbjergs Barndom

Civilingeniør Niels Esbjerg, født 28. April 1875, fortæller:

Efter hvad jeg navnlig i min Drengetid i Nærheden af Esbjerg har hørt min Fader udtale ved forskellige Lejligheder, tror jeg om det første Teglværk i Esbjerg at turde sige følgende:

Teglværket blev anlagt 1850 af Slesvigeren Niels Barkentin. Det var paa Rørkjær Mark ud mod Havet og grænsede til Niels Esbjergs Jord Matr. Nr. 2 a. Muligvis var Ovnen gravet ind i en Kæmpehøj, hvilket i den Tid var meget anvendt ved de smaa periodiske Teglværksovne. Af de første brændte Sten opførte Barkentin et Stuehus i Nærheden af Ovnen. Han drev Værket under ret primitive Forhold og indrettede Produktionen efter Efterspørgselen, saa Arbejdet tit var helt indstillet. Antagelig var det efter 1864 efter længere Tids Indstilling af Driften, at Barkentin solgte Teglværket til Niels Esbjerg.

I Niels Esbjergs Regnskabsbog fra 1865 ses blandt meget andet, at han drev sit Teglværk ret intensivt i Aarene 1865—70.

I denne Periode fæstede han efter min Faders Udtalelse for Sommerhalvaaret 6 Karle, hvoraf 3 à 4 stadig arbejdede paa Teglværket. Af disse var 2 eller

3 Tyskere fra Lippe-Detmold, og de var der følgelig kun i den Tid, hvor der paa Grund af Vejrforholdene kunde arbejdes paa Teglværket. Leret til Stenene blev taget i Havstokken og hidrører fra Glacialperioden.

At beregne Produktionen efter Regnskabsbogen lader sig ikke gøre, da kontant Salg ikke blev ført. Antagelig er der fremstillet ca. 200.000 Sten aarligt. En Del af Teglværksproduktionen blev solgt til Omegnens Bønder, en Del gik til Fanø, og følgelig blev ogsaa i de sidste 2 Aar en Del solgt til Nybyggerhusene i Esbjerg; saaledes staar den kendte Pioner, Ølbrygger Holm, debiteret for 10.000 helbrændte Sten til 260 Kr.

Efter at Teglværket er solgt, viser Bogen for 1874 et Salg af 16.200 helbrændte Mursten for 40 Kr. pr. 1000 Stk., 2400 halvbrændte for 28 Kr. pr. 1000 og 4000 Brøndsten for 28 Kr. pr. 1000. Disse Mursten hidrører fra en Restbeholdning ved Afstaaelsen af Teglværket, men dog hovedsageligt af det af Barkentin opførte Stuehus.

Vi kan til Sammenligning se paa Priserne for Mursten i 1865, der rettede sig noget efter, som der kunde handles. Ja, undertiden skete der Byttehandler med en Hest eller et Kreatur. Priserne var gerne og i de fleste Tilfælde pr. 1000 Stk. for Brøndsten 26 Kr., for helbrændte Mursten 28 Kr., for halvbrændte 14 Kr. og for Blegsten 10 Kr.

Den vældige Prisstigning paa Mursten i Begyndelsen af 1870'erne svingede hurtigt nedefter. Regnskabsbogen udviser, at Niels Esbjerg i 1875 købte 11.500 helbrændte Mursten for 20 Kr. pr. 1000.

Det er en Selvfølge, at det første lille Bondeteglværk i Kæmpehøjen forlængst var sløjfet og et nyt bygget op, da der brændtes de mange Sten.

Galtho Teglværk

Kurvemager Niels P. Pedersen, født den 21. Oktober 1889 i Hesselho, Tistrup Sogn, fortæller:

Mine Forældre Peder Pedersen og Else Kathrine var begge fra Galtho. Min Bedstefar Hans Chr. Nielsen blev altid kaldt »Kollemorten«. Et Navn han sikkert har faaet som Barn, da Forældrene under Statsbankerotten maatte sælge deres gode Gaard i Nærheden af Vejle og flytte en Tid til Kollemorten og senere til Galtho. Min Bedstefar kom som helt ung til at arbejde paa Galtho Teglværk og blev oplært som Teglbrænder. Da han blev gift, fik han sit Hjem i Nærheden af Teglværket.

Bedstefar var en stor og køn Mand og afholdt af alle. Hans største Lyst, naar Arbejdet tillod det, var at gaa paa Jagt. Naar nogen spurgte ham om Jagtomraadet, svarede han: »Jeg jager, saa langt som jeg kan se, at Himlen er blaa.«

Bedstefar vilde gerne have en Kaffepunch, og da han var godt lidt, blev han budt ind overalt, hvor han kom. Med Skydningen gik det da ikke saa godt; for som han sagde: »Naar jeg sigter efter en Hare, ser jeg altid to, og bestandig er det den forkerte, jeg skyder.«

Bedstefar fik paa sine Jagtture ofte Middagsmad

i en eller anden Gaard. Maden smagte ham altid godt, og han var god til at spise. Pludselig kunde han da lægge Ske og Gaffel og sige: »Aa-e-ja! Nu faar jeg min gamle Sygdom.« Konen i Gaarden, der ikke forstod, hvad han mente, spurgte: »Du bliver da vel ikke syg?« — »Nej - nej - nej,« sagde Bedstefar, »jeg kan ikke spise mere.«

Mine bedste Timer som Barn var, naar Bedstefar fortalte.

Teglværket var Bedstefars et og alt, og det er ikke saa underligt, naar man ved, at han helt fra ganske ung ikke havde været andre Steder.

Flere af Teglværksarbejderne havde Tilnavn (Øgenavn) Hans Thuesen kaldtes »æ Kong«, Mads Peder kaldtes »Bismarck« og Bedstefar kaldtes paa Teglværket »Overlægen«.

Ikke saa langt fra Teglværket paa Heden i Nærheden af Roldborg Mose, boede de fleste af Teglværksarbejderne i smaa Huse paa lejet Jord med lidt Jordtilliggende til. Nogle af Mændene arbejdede hele Sommeren paa Teglværket, og andre arbejdede hele Sommeren i Mosen ved at grave de mange Tørv, der skulde bruges til Teglbrændingen i Teglovnen.

Jeg husker »Stu'e Nis« (Store Niels) og Stine, der boede i et af de smaa Huse. Nis holdt en Ko, som om Sommeren fik Græsset paa Diger og i Vejgrøfter, og saa bjergede de Hø i Mosen til Vinterfoderet. Heden, der laa omkring Huset, var ikke værdiløs, naar man tænker paa, at de bjergede Lyng til Tag paa Huset, Lyng til Brændsel og om Vinteren en Del Lyng til Føden til Koen.

Stine var meget enfoldig. En Dag havde Nis som saa ofte før sagt til hende: »Nu skal det have Ende. Nu vil jeg hænge mig selv!«

Raabende og skrigende kom Stine løbende over til min Bedstefar og fortalte det.

»Naa«, sagde Bedstefar. »Ja, saa maa jeg hellere gaa med dig.« Bedstefar sagde saa til Nis: »Naa, saa du vil hænge dig?« — »Ja«, svarede Nis. »Det synes jeg ogsaa er det rigtigste«, svarede Bedstefar, »for du er en Skit baade ved din Kone og Børn. Og nu skal jeg hjælpe dig. Stigen er jo sat op, og saa binder vi Rebet fast. Jeg skal nok trække til. Saa tager det ikke saa lang Tid.«

Nis saa paa Bedstefar uden at sige et Ord. Havde det været en anden, var Stu'e Nis bleven gal og smidt Manden ud. Min Bedstefar var han bange for, selv om han aldrig havde gjort Nis Fortræd. Det var Bedstefars store kraftige Skikkelse, der indgød Respekt.

Nis gik helt stille ind i Stuen og lagde sig i Sengen.

Den eneste Tid paa Aaret, Nis bestilte noget, var i Tørvemosen ved at grave Klyne. Resten af Aaret bestilte han bogstavelig talt intet. Engang imellem gik han til Ølgod til Doktor Phillipsen. »For jeg er saa syg«, sagde han. Naar Nis kom hjem, og Naboerne spurgte, hvad Doktoren havde sagt, svarede Nis: »Han sagde, at jeg ikke maatte bestille noget, og saa var Brændevin den bedste Medicin!« Nis havde selvfølgelig ikke været hos Doktoren, men det bildte han Stine ind, og det var let gjort; for alt hvad Nis sagde, troede Stine.

En Dag var Bedstemor gaaet over til Nis og Stine. Hvorledes det gik til, ved jeg ikke; men Nis havde givet hende et Stød i Siden, som gjorde ondt, og saa gik hun hjemefter. Bedstefar, der havde fast Arbejde paa Teglværket som Teglbrænder, havde næsten hver Dag Besøg af Nis, naar han gik omkring for at

samle Puncher. (Der sagdes: »gaa omkring og pante«). I lang Tid efter, at Bedstemor havde faaet dette Puf i Siden, kom Nis ikke paa Teglværket. Men saa endelig en Dag vovede han sig atter til Teglværket, og Bedstefar sagde da: »Tak skal du ha', fordi du avede min Kone; for siden har hun været saa nem at have med at gøre.«

Bedstefar var altid oplagt til Løjer og Kommers og havde altid noget at sige til alle Mennesker. Var det godt Vejr, og en eller anden kom forbi Teglværket, kunde han undertiden sige: »Da ska a hejsen swaaer te, at vi haaer en gue Braallupsvejer i Daw.« — »Hwa sejer do? Hvem haaer Braallup i Daw?« — »De ved a skam et; men jen heller anden haaer da sikker nok Braallup.«

Nabomanden til mine Bedsteforældre var Kræ Pejsen, som var Mosekarl, d. v. s. arbejdede hele Sommeren i Mosen for at grave og bjerge Tørv til Teglværket. Kræ Pejsen var som alle de andre en Elsker af Brændevin. En Dag sagde Bedstefar til en forbipasserende ved Teglværket: »No æ Kræ Pejsen lest au«. Tonefaldet var meget sørgelig, og den fremmede troede, at Kræ Pejsen var død. — »Nej, nej«, sagde Bedstefar, »han er lest au ud o indkassier Pant«. Og saa vidste Spørgeren Besked.

Blandt de dygtige Arbejdere maa nævnes Mads Peder, der for det meste arbejdede paa Teglværket. »Bismarck«, som han altid kaldtes, arbejdede som et Dyr uden Pauser, fra Solen stod op, til den gik ned. Om Søndagen tog han fri for hele Ugens Slid. Saa snart han var staaet op, satte han sig for Bordenden med en Flaske Brændevin foran sig, og saa drak han den ene Punch efter den anden. Naar han havde faaet Kurage, slog han i Bordet og sagde:

»Hør nu Maren (hans Kone). Nu skal du danse, og det skal være nu!« Og saa bandede han; thi da følte han sig rigtig som rette Herre i Huset.

Maren drev lidt Smugkro, lidt letlevende var hun ogsaa, saa der var Gæster i Hjemmet baade Nat og Dag.

Niels Thygesen boede ogsaa i en lille Hysken. Det var en Mand, der havde Humør. Netop i de Aar var Folk begyndt at køre paa »Væltepeter«, og kort efter kom Cyklen frem. De første havde smalle, men faste Gummiringe at køre paa, saa det var ikke netop en Nydelse at køre paa dem. Alligevel var der mange, der taalte Torturen for at komme rask af Sted.

En Dag sagde Niels Thygesen: »A æ da kommen i saaen en Komedje mæ mi Kuen der hjæem, faa no vil hun ow haa en Cykel.« Dette Spørgsmaal havde selvfølgelig aldrig været drøftet der hjemme, men Niels Thygesen syntes vist, at han og Konen ogsaa vilde lege med. Det var da i det mindste billigt at snakke om det.

Min Mor, hun har fortalt, det var engang, da hun var en 15—16 Aar gammel, saa skulde hun og hendes Far til Varde at gøre Indkøb, og Mor, hun havde jo faaet Tøj til en ny Kjole og forskellige andre Ting, og Bedstefar, han havde købt en Skovl og en Greb og en Spade. Han skulde jo have noget nyt Kram at arbejde med dernede aa æ Teglværk. Og de skulde jo saa ned til æ Tog. Det var jo den sidste, den gik ved halvsyv Tiden dengang. Og saa blev de bag ved æ Tog. Det var min Mors Skyld; for hun vilde ind i en Butik og købe lidt Bolsjer til sine smaa Søskende. Og hun var jo da saa ked af det, da de kom til æ Station, da gik æ Tog lige. Saa skulde de gaa hjem, for

hun tyktes jo, hendes Far han var en gammel Mand. Hun kunde jo da sagtens gaa hjem. Nu kan a jo regne ud, at han har ikke været en ca. 40 Aar dengang, men det har hun jo tyktes var en gammel Mand. Og hvad regnede de noget for at gaa hjem fra Varde dengang. Det regnede han jo ikke noget. Han sagde: »Det skal du slet ikke være ked af, vi gaar bare hjem.« Saa gik de henad æ Vej. Da de kom til Sigs Kro, saa gik de derind og skulde have lidt at styrke dem paa. Bedstefar fortalte: »Ja mig og min Datter, vi er blevet bag ved æ Tog. Hun skulde jo gerne have en Kop Kaffe, og a vilde jo gerne have en lille Punch.« Og det fik vi, og det skulde slet ingen Ting koste; for de tyktes, at naar vi var blevet bag ved æ Tog, saa kunde de nok give os æ Kaffe. Folk var jo gæstfri dengang, saa det kostede os ingen Ting. Da vi saa kom ned til Lindingbro, Venderholms Gaard der, saa kom vi imod en fuld Mand, og a var saa ræd, og a sagde: »Uha, Far! Sig ikke noget til ham.« Men Bedstefar, han var jo en stor kraftig Mand. Han var ikke ræd for en fuld Mand, og Kunster var der jo i æ Hoved aa ham. Da vi kom lidt saadan saa nær, saa han kunde høre, saa raaber han hen til ham: »Hvordan er det, du gaar og rager? Er æ Vej ikke bred nok til dig? Du er jo fuld, din Svin!« Og æ fulde Mand, han blev jo gal. Han stillede sig op, han vilde jo slaa med det samme. Bedstefar han siger saa lige: »Tror du Plovborg i Gammel Tistrup, han er oppe endnu, til vi kan komme ind og faa en lille Punch?« — Jah — da han hørte Snak om æ Kro, saa var de gode Venner med det samme. Oh, de blev saa gode Venner, inden de gik fra hverandre. Der skete ikke noget ved det. Naa, vi var jo imidlertid slet ikke inde ved Plovborg, for det var jo grumt

over Lukketid, inden vi kom der forbi. Da vi kom ned til Galtho, hvor vi skulde gaa over æ Bæk, da var a saa træt, at a maatte gaa midt aa æ Bro for ikke at falde i æ Bæk. Bedstefar han snakkede ingenting om; men æ Kunster, de var ikke af æ Hoved aa ham endnu. Da vi saa kom til æ Ho, saa sagde han, hvordan a skulde gaa ind og sige til min Mor. Og a kom jo ind, og hun siger: »Jamen, hvorfor kommer I da saa silde?« — »Jo, vi er blevet bag ved æ Tog.« — »Naa, er din Far ikke med.« — »Nej, han er ikke; for vi var inde i Tistrup Kro, inde ved Plovborg, og der var nogle, der var fulde, og de skulde til at slaaes og saa tyktes Far, at han var snart nødt til at blive og hjælpe med det.« — »Aah, den gamle Nar,« sagde hun, Bedstemor, »at han da ikke er klogere, end som han vil give sig i saadan noget. Han kunde da være kommet hjem med.« Og da hun jamrede allerhøjest, saa kom Bedstefar jo ind ad æ Dør, og saa var den Sorg jo slut; men der var altsaa saa meget Humør i ham, selv om han havde gaaen hjem fra Varde, saa han kunde ikke lade være med at lave den lille Nummer lige til sidst.

Min Bedstefar, han havde været med i 1864 i æ Krig, saa han kunde fortælle mange Historier fra den Tid. D. v. s. han fortalte aldrig noget om Krig; for det var alvorligt for ham, tror jeg nok, det han havde oplevet der; men han fortalte mange Krøniker og mange Ting, som — ja, hvor redelige de var, det ved a ikke; men han havde selv Humor, og han havde Evne til at fortælle en god Historie. Noget havde han vel hørt, og noget havde han maaske digtet, det ved a ikke, og noget havde han oplevet, og naar man saa føjer det sammen, saa kan det jo godt blive en Historie ud af det.

Det var jo saadan, naar man var Soldat, saa havde man ikke meget Tøj at skifte med, og der var engang, a havde ikke andet end den Skjorte, a havde aa æ Krop, og den havde a gaaen længe med. Vi havde jo liggen i Halm og Mudder, og a var da bleven saa sært forfærdelig luset. A vidste ikke, hvad a skulde gøre; for det var ubehageligt. Saa var a gode Venner med en lille Sypige. Hun siger saa: »Du kan faa en Særk af mig.« — »Ja tak«, siger a. A fik saa en Særk af hende, og saa gik a i den. »Haa, haa!« sagde de andre saa, naar Bedstefar fortalte den Historie, »det er da Løgn.« — »Ja«, sagde min Bedstemor, »a ved ikke, om det er Løgn. A ved, dengang vi blev gift, da havde han da en Særk. Saa han maa jo have haft den et Sted fra.«

Som a sagde før, min Bedstefar, Hans Kristian Kollemorten, han var jo med i æ Krig i 64 som Dragon, og havde været med over det hele, altsaa fra Dannevirke, da de rømmede Dannevirke, og tilbage, som vi kender fra æ Historie, ind over Als og tilbage til Fyn. Saa blev de permitterede derovre, og der var jo ingen Tog dengang. De skulde jo gaa hjem. Saa fortalte min Bedstefar, det var engang, en Aften, han havde gaaet hele Dagen. Penge havde han ingen af, og Natlogi havde han heller ikke, saa gik han ind aa æ Gaard og spurgte, om han ikke kunde sove der aa æ Nat, og om han ikke kunde faa noget at spise. »Jo,« sagde æ Mand, »det kan du godt.« A kom til æ Bord og fik min Grød med. Og saa siger han: »Du kunde egentlig godt blive. Vi har en opredt Seng standende oppe i æ Storstue; men vor Aftægtsmand han er lige død, og han ligger aa Straa deroppe; men hvis du ikke regner det noget, saa maa du godt ligge deroppe i æ Seng.« — »Næ, det regner a ikke noget. A har jo set saa mange døde Folk i æ Krig. Saadan

saa a vil gerne ligge deroppe.« Og a kommer da i æ Seng, og a var lige ved at sove. Saa gir den Knas derhenne ved æ døde Mand. Han laa jo aa æ Bord henne ved æ Vindue med æ Lagen over sig, og æ Maan, den skinnede lige ind over ham. Saa giver det som sagt en Rabalder derhenne, og a ser op, og der sidder æ døde Mand og ser ud af æ Vindue. A blev grov ræd, det maa a indrømme. A blev mere ræd, som naar vi stod overfor æ Preusser og navnlig æ Østrigere, dem regnede vi ikke for meget, det var ikke andet end æ Knægt, de havde heroppe. A prøvede at bede min Fadervor. Det var længe siden. A kunde snart ikke huske den, men det gik jo da. Saa for a jo af æ Seng og ud af æ Dør, og saa hænger min Skjorte fast, og a raaber: »Han tager i min Skjorte! Han tager i min Skjorte!« Og æ Mand kom jo farende derop. A troede jo, det var den døde, der var bagefter mig; men da havde a bare faaet æ Skjort i Klemme i æ Dør. Vi kommer ind og ser jo: saa var det jo bare æ Bordplad, der var brækket midt over og klemte æ Lig sammen, saa han saa ud, lige som han sad og saa ud af æ Vindue.

Det var en anden Aften: A kom silde til en Gaard. De var gaaen i Seng. Saa manglede a og Logi, og saa tyktes a ikke, a vilde vække Folk, saa krøb a aa æ Loft. Sulten var a; men det fik jo være, hvad det var. Der kunde a ligge og sove; men saa opdagede a, der hænger en Pose Nødder deroppe aa æ Loft. A fik min Kniv frem og skaaren Hul i æ Pos. A fik den desværre skaaren vel rigelig; for æ Nødder, de raslede ud, og æ Pos var raadden, og de skraldede ned aa æ Loft. Og æ Mand han blev vaagen, og han kom op aa æ Loft, og han var gal; for det at a var krøben derop. Han tog mig i æ Nak og trak mig ner, og saa

puttede han mig i en Tønde. Han havde saadan en stor Tønde liggende ude i æ Gaard, og saa puttede han mig i æ Tønd, og saa trillede han mig ud i æ Mark og la mig lige imellem et Par Mergelgrave. De var jo skøt til begge Sider, saadan der var kun saadan en Kam imellem, og saa sagde han: »Hvis du nu rører dig det mindste, saa trimler du i æ Mergelgrav med det samme. Nu kan du ligge der i Nat.« Naa, a laa jo saa saa rolig, som a kunde. Der var en stor Spunshul i æ Tønd. Den laa a og kiggede ud af. Saa henad i æ Dagning, saa kom æ Ræv derned til æ Mergelgrav. Han vilde selvfølgelig ned og se, om der skulde ikke ligge en lille And dernede. Han kunde jo mærke, der var noget nede i den her Tønde. Han gik og snusede til æ Hul, og a tænkte: »Mon a kunde ikke faa fat i ham.« Omsider kom han da lige saa nær til æ Hul med æ Hal, til a jager æ Haand ud og fik i æ Hal af æ Ræv. Og æ Ræv han sætter af med mig ud over æ Marker. Tønden hopper op i æ Vejr og — a fik nogle slemme heraus derinde i æ Tønd; men omsider saa er det jo da saa heldigt, den render imod en Sten og gaar i Stykker, og saa krøb a ud, og saa var den Historie ikke længer.

Kurvemager Niels P. Pedersen føjer til:

Da min Bedstefar laa for Døden, sagde han en Dag: »Jeg har i mit Levned fortalt mange Historier. Nogle var sande, men lige saa mange var det ikke. Et er sikkert, og det er, at alle Historier har jeg pyntet paa. — Men det er jo almindeligt, for jeg har læst, at alle, der fortæller Historier, pynter paa, hvad de fortæller.«

En Dag paa Teglværket i Halvfemserne

BONDETEGLVÆRKET og Handelsteglværket i Galtho hører til de sidste, der dreves paa den gamle Maade. Teglbrænder Hans Chr. Nielsen, »Kollemorten«s Søn Kristian Nielsen arbejdede som helt ungt Menneske i nogle Aar paa Teglværket sammen med Faderen.

Efterfølgende Oplevelser og Minder fra den Tid har Kristian Nielsen fæstnet til Papiret i 1938:

Klokken er fem. Det er i Juni Maaned. Røgen fra Teglværkets Skorstene hænger i de tidlige Morgentimer som et Slør over Husene, lavere end længere op paa Dagen. Hans Christian er oppe mellem to Fyringer at se sig om. Den friske Morgenluft gør godt oven paa Nattens Vaagen. Det er allerede fjerde Nat, han har vaaget over Stenene. Det vil sige, han kan tage sig ikke just en Søvn, men nærmest hvad man kalder en Lur mellem Fyringerne. Der er endnu to Nætter tilbage; men det er Lørdag og Søndag, og da gaar Tiden let, ved han efter mange Aars Erfaring; for han har arbejdet paa samme Teglværk, fra han var 16 Aar, til han nu er oppe i 60'erne. Han ved, at da strømmer Folk fra hele Omegnen til

Teglværket, til »Teglovnssjov«, som Folk siger. De unge, som paa nogen Maade kan faa fri, og en Del ældre med kommer. Der danses udmærket i en Tørvelade, og der er altid en imellem, der kan spille paa Harmonika, saa Dansen gaar i Almindelighed til den lyse Morgen. Saadan Teglovnssjov var lige saa god som Liegstouw paa »Kilden« i vore Dage.

Hans Christian skeler hen paa Morgenstunden hjem efter sin egen Skorsten for at se, om Trine er staaet op. Det kunde nu være rart med en Kop Kaffe. — Jo, heldigvis ser det ud til det. Der bliver Uro der hjemme. Samtidig ser han ud over Markerne. Kl. 5½ begynder Arbejdet. Blikket glider ogsaa over mod Toften, hvor to stærke Arbejdsheste har travlt med at benytte de sidste Minutter, der er tilbage, til at forsyne sig med det herlige, kølige, dugfriske Græs. Instinktet siger dem, at en lang, trælsom Dag forestaar dem. Jo, nu kommer den første af Mændene. Det er »Kongen«. Lidt tung er Gangen, knapt nok udhvilet i den korte Sommernat. Lidt efter toner »Bismarck«s kraftige Kæmpeskikkelse frem i Horisonten og nu »Store Nis« og endelig »Lukas Monteraalus« og »Tykke Kristian«, og saa er de samlede. To Strygere og en Mand til at køre Leret paa Strygebordet, og Knægten ælter Ler. Dagværket kan begynde.

Hans Christian, eller »Overlægen« som hans retmæssige Titel er, giver Besked om Arbejdet. Der skal i Dag stryges Sten, i hvert Fald foreløbigt. Bliver Pladsen fuld, laves der maaske Rør i sidste Kvart, og saa er alle tre Pladser fulde, og ingen er tørre til at køre i Laden til Tørring; men det gør ikke saa meget, for der mangler 1½ Tommers Rør til næste Brænding. Leret har været gravet op Vin-

teren over for at blive skørnet af Frosten. Det blev fra Dyngen kørt i Kule, hvor det blev æltet af en halv Vogn, forspændt paa en Tværstang med Beslag, saa den kunde føres et Hjulspor ud eller ind for hver Omgang. Efter seks Omgange er Leret klar til Brug, bliver derefter glattet og dækket med Maatter, for at Solen ikke skal sætte Skorper.

Daglønnen for Arbejderne er 2 Kroner om Dagen paa egen Kost i Tiden fra Maj og til November. Arbejdstiden fra 5½ til 8 Aften.

Prisen for de færdige Sten 16 Kr. pr. Tusinde. Det lyder ikke meget; men man maa ogsaa huske paa, at for en Daler fik man hos Slagteren hele Indmaden af en Ko. Man behøvede ikke som nu at købe et Pund Lever, og med en Snor binde den til Bjælken første Dag, mens den er frisk, og nøjes med Lugten, — anden Dag faa Lov at slikke paa den, — for saa endelig tredie Dag at skære Snoren over og faa Lov at spise den.

Naa, Arbejdet gaar sin jævne Gang, til Klokken bliver 9, saa skal der Formiddagsmellemmad til. Den Gang spiste en Arbejder ikke Frokost. Det var nogle gode, solide, hjemmebagte Brødskiver og dertil hjemmebrygget Øl og saa i Almindelighed en Flaske Brændevin.

Det var almindeligt, naar der var Vogn efter Sten, at man gav 25 Øre til en Flaske, der kostede 21 Øre, saa var der 4 Øre til Drengen for at hente Brændevinen. Det var vel nok en fin Forretning.

Gud maa vide, hvorfor »Lukas Monteraalus« blev belønnet med det Navn, ellers var det jo enten Dyder eller Lyder, der gav Anledning til Øgenavnene. »Overlægen« f. Eks. havde faaet Navnet, fordi han ved Hjælp af et Stykke Sejlgarn havde trukket Tæn-

der ud. Der var jo ingen Sygekasser og meget faa Læger. Der var mindst fire Mil til den nærmeste, og Befordringsmidlerne for en Arbejdsmand var Apostlenes Heste.

Naar saa Mandskabet var kommet til Sæde, hver paa sin Trillebør, og den første Mellemmad var sat til Livs, begyndte Diskussionen. Det var ikke Smaating, der toges under Behandling. Lige som de havde sat sig til Sæde, var der noget, der ligesom lysnede omme i Gyden. Det var Gendarmerne, der var ude paa Farten.

»De skal nok om til Kræ Thøgesen«, siger »Lukas Monteraalus«. »Han kom nemlig galt af Sted forleden. — Noget døv og halvfuld gik han og talte med sig selv. Havgusen var just sat ind og laa over Egnen saa tæt, at man kunde hænge sin Kasket i den, saa han hverken saa eller hørte den unge Dyrlæge, der lige var kommet til Egnen. »Skulde jeg tage en Høne eller en Hane hos Bertel Plovborg,« mumler den gamle paa sit syngende Langelændermaal. »Du skulde tage dem begge«, brøler Dyrlægen ind i Ørerne paa ham.« — Samme Kræ Thøgesen havde i sin Tid været meget religiøs. Ja, han havde endda rejst rundt i Hjemmene og talt. Men det var lidt efter lidt gaaet tilbage for ham, indtil han nu var blevet ikke saa lidt fordrukken, og fattig var han jo, saa han hutlede sig Verden igennem paa bedste Maade.

»Jeg skal love for, han havde en streng Nat forleden«, siger »Kongen«, »hans Hund Delle havde jeg og »Overlægen« bundet en Fladfisk i Halen paa.« Kræ Thøgesen laa i sin tunge Brændevinssøvn, da Delle efter flere Genvordigheder var naaet hjem. Den travede nu frem og tilbage paa det sandstrøede Gulv. Kræ Thøgesen vaagner halvt og Sanserne fore-

gøgler ham Lyde, som faar Haarene til at rejse sig paa Højkant. Han tror, det er Varsel om, hans sidste Time er nær. Delle nærmer sig Sengen og faar Held til at slikke sin Herre og Mester paa Haanden. Et Brøl lyder fra Kræ Thøgesen. Han er nok blevet klar over, hvem det er, der er i Stuen. Og endelig faar han saa meget Skik paa sig selv, at han ser, det er hans egen Delle, og Glæden er stor paa begge Sider. Kræ Thøgesen lover sig selv, at nu skal det blive anderledes. Han vil igen drive ind paa den snævre Vej.« — Men den Gang som nu: Loven er ærlig, men Holden besværlig.

En Hviletid gaar hurtigt, og snart er Arbejdet igen i Gang. Om Eftermiddagen kommer »Kongen«s Kone, »Dronningen« kaldt. Hun og Trine skal rejse Stenene paa Tørrepladsen paa Kant (»skær« dem blev det kaldt). Hvis der var nogle overflødige Kanter, skulde de væk, deraf Navnet. Stenene skulde paa Kant, for at Vinden bedre kunde komme til, og nu var den første Vanskelighed overstaaet. Der var mange, inden Stenene stod færdige paa Pladsen. De var jo meget modtagelige, mens de lige var lavet og laa paa Fladen. En Regnbyge eller Haglbyge kunde hurtig spolere en Dags Arbejde, eller Køerne kunde komme ind paa Pladsen, for ikke at tale om Gæssene, der paa deres Vandring til og fra Mergelgraven nemt kunde ødelægge nogle Hundrede Sten.

Alting faar en Ende, ogsaa en 12 Timers Arbejdsdag. Solen er ved at forsvinde i Horisonten. Hestene er spændt fra. Klokken bliver 8. Træsko bliver renset. Flasken set efter, om der endnu skulde være en Dryp tilbage. En frisk Skraa, — og saa er de færdige til Starten hjem. — Det var for de flestes Vedkommende fra 20 Minutter til tre Kvarters Gang, og naar

de saa kom hjem, begyndte Arbejdet for dem selv. De havde alle lidt Landeri til en Ko eller to. Konen havde tumlet med det om Dagen; men der var altid noget, der skulde udrettes. En Rugager høstes eller maaske en Kile Eng af Gaardmandens, som han havde faaet Lov til at slaa. Solen var forlængst forsvundet i Vesterled. Maanen havde overtaget Bestillingen, før Slideren stavrede ind, træt, men glad og tilfreds.

Fra Nabogaardene lød i den stille Aftentime Grundtvigianernes Afslutningssang paa deres Møde. »Lykkeligst at hvile paa er fuldendte Gerning.«

Til Teglovnssjov i Atten Hundrede og Halvfemserne

NAAR Dagens Gerning rundt om i Gaardene var slut, begyndte de første fremmede til Hans Christian at melde sig. Snart var Rummet foran Ovnen fuldt. Karlene medbringende Fetalje til Aftenen: Mjød, Vin, Brændevin m. m. Pigerne Kaffe, Sukker og Brød. Varmen var nem at komme til. Der skulde renses i Fyrgangen, og den gloende Aske, der blev udraget, kunde hurtigt faa Kedlen i Kog. En fire, fem Kopper, til Dels uden Ører, var der altid fra forrige Gang. Naar saa Kaffen var varm, begyndte Festen. Kopperne gik fra Mand til Mand, eftersom man var færdig til. Var der endelig lidt Støv ved Kopperne, eller Vandet ikke var saa kemisk rent, — naa, hvad saa? »En ska jo ha syv Pund Skidt i sæ i æ Oer«, sagde Kræ Wollesen.

Men inden man var naaet saa langt, var der gaaet en aandelig Forberedelse. Kjesten stod med bankende Hjerte, om nu ogsaa Niels skulde komme. Hun var ikke ganske sikker paa ham endnu; for den Stykke Kvind til Karen havde sine Garn ude efter ham. Men nu havde hun pyntet sig til i Aften, da skulde hun nok vise hende, det Støk frække Kvind-

folk, at skøn Kjesten kunde baste og binde den stolte Nielses Hjerte til sig, saa han kunde holde sig paa sine egne Boldesagre. For stolt Niels var lige kommen hjem efter 2 Aars Tjeneste som Dragon i Aarhus. Det havde sat sit Præg paa ham, og de fleste Piger fulgte ham i det skjulte med Øjnene, hvor han gik og stod. Men nu havde Kjesten købt sig et nyt Hovedklæde med dejlige Blomster, trykket i Vævet, og dertil kommer, at Stine, hendes Medtjenerinde, havde været hende behjælpelig med at snøre Korsettet, hvilket foregik som følger: Stine et Knæ i Ryggen paa Kjesten og saa halede hun i Snoren, saa de begge var glorøde i Hovedet; men Resultatet var vel ogsaa straalende. »En ka sgu spænd om æ Medje mæ tow Hinner.«

Efterhaanden som Kaffen med en eller to Punser til Karlene og Vin til Pigerne gled ned, steg Livsaanderne. Den eneste Belysning, der var i Rummet, kom fra Ovnen. At sidde der sammen med den for hvis Skyld man var kommen, og saa naar en kunde synge en Vise om ulykkelig Kærlighed, om Karl og Emma, der sad sammen paa Kirkegaarden og tilsvor hinanden evig Kærlighed, mens Maanen sendte sit Lys ned over dem, eller den om unge Hjalmer og Hulda i Stradsburg og mange flere, — ja, saa var man saa lykkelig, at saadan et lille Pigehjerte var lige ved at sprænges. Naa, det havde det jo ogsaa en Smule trangt bag Korsettet. Men endnu bedre var det med saadan en rigtig Spøgelseshistorie. Da tog man Vennen eller i Mangel deraf Veninden i Haanden, og en ligefrem salig Kildren føltes ned ad Rygraden.

»Hvordan var det, Hans Kurt, det gik Kirkeværgen, da han saa Lys i Kirken midt om Natten?« —

»Jo, se han kom jo kørende forbi Kirken, da ser han, der er Lys derinde. — Han tror, det er en Forglemmelse, staar af Vognen, gaar ind i Kirken og op til Alteret, slukker Lyset, og gaar ud igen; men da han kommer ud, skinner Lyset stadig. Han ind igen, slukker det anden Gang, gaar ud igen; men Lyset brænder fremdeles. Han bliver lidt underlig ved det; men gaar ind tredie Gang og slukker Lyset; men da han vil gaa ud, ligger der en underlig Skabning, — han ved ikke hvad, — og spærrer Vejen for ham. Han trækker sit Sværd og stikker det i Dyret, — gør det en Gang til. Da lyder der en Røst: »Nej, det skal Gud forbyde!« Saa beder han for Hustru og Børn, der sidder paa Vognen, men glemmer den ene Hest, og samtidig lover han at skænke en Skæppe Penge til Kirken. (Og det gjorde han, og der er i Kirkemuren lavet en Figur i Form af en Skæppe). Da han kommer ud, er alt i god Behold, kun den ene Hest ligger død for Vognen.«

»Ja, der er mange Ting mellem Himmel og Jord, som vi ikke forstaar,« sagde Jens Peder. »Min Bedstefar saa sin egen Ligskare. Han fik Aftægt hos min Far og kom en Morgen og sagde til ham: »Ja, nu slipper du snart af med mig, jeg saa i Aftes min Henfart; men jeg kan ikke forstaa, for der var en hvid Hest for Ligvognen. Det lignede Kræstens den hvide.« — Min Far slog det hen med, at det var Gammelmandssnak; men da det alligevel gik saadan, at en Lungebetændelse gjorde Ende paa den gamles Liv, tænkte min Far, at det med den hvide Hest skulde han være Mand for ikke skulde gaa i Opfyldelse. Han havde to stærke Heste, og de var beslaaet, og Vogn og Seletøj var i Orden. — Men hvad Skæbnen har bestemt, kan vi Mennesker nu ikke ordne

noget ved. Om Morgenen paa Begravelsesdagen kom Karlen med Besked om, at den ene Hest var bleven springlam. — Ja, hvad, saa var der ingen Vej udenom, de maatte alligevel have den hvide Hest.«

»Lad os nu blive fri for at høre flere Spøgelseshistorier. Du Hans Christian, du bliver jo kaldt for Overlægen. Hvad tror du, jeg fejler. Jeg kan ikke stille Maden i mig?« spørger Jørgen Madsen.

»Ja, det kan jo være mange Slags Syge. Tag nu først en Slurk af Flasken, slug saa et Firetommers Søm, hvis Sømmet saa kommer igen i Form af en Proptrækker, saa har du Tarmslyng. Det er ganske bestemt!«

»Lad os nu høre noget andet,« sagde Jørgen Madsen. Men det blev der ikke Lejlighed til. For efterhaanden var der kommen flere til, og der var ved at blive Trængsel. De kunde derfor hurtig enes om, at nu var det rart at komme ud i frisk Luft. — »Nu skal vi op at danse,« siger Jens, »har du Harmonikaen med Jens Peder?« Den lille Skrædder, der fra Naturens Haand er udstyret med den herligste Ejendomstornyster, som det hedder i Soldatersproget, men som i det civile Liv betyder veludviklet Pukkel, var blevet lidt ør i Hovedet og havde en sand Lyst til at give sine varme Følelser Udtryk i et Kvad. Han begyndte med store Armfagter og med forrygende falsk Stemme:

Sørg ikke søde Pige,
slaa Sorgen af dit Sind,
og du skal Trøsten finde,
saa snart du bliver min.
Min Mund skal stille staa,
mit Øje lukkes til,
mit Hjerte det skal briste,
før jeg dig svige vil.

Det var den skønne Kjesten, hans lille Skrædderhjerte var ved at briste for; men hun havde nok at tage Vare paa andetsteds.

Nu var de første i Laden, og Harmonikaen havde begyndt at sende sine Toner ud i den lyse Sommernat. Spillemanden var temmelig ung, og Harmonikaen temmelig gammel, men det gik godt endda. Den havde blandt andet den Svaghed, at den paa Grund af Utæthed ikke kunde tage alle Toner. Naar de spillede: »Jeg er født paa den gamle Englands Kyst, hvor de stolte Skuder gaar«, kom den aldrig længere end til »Skuder«, saa sagde den Puh. Den arme Spillemand maatte endda trække den ud saa langt som muligt, for at Vejret kunde slaa til; men saa hjalp de den over det svage Punkt ved at synge med.

Da Dansen nu havde gaaet en Tid med Liv og Lyst, og Trætheden var ved at melde sig, først en travl Dag i Marken og nu bagefter nogle Timers hidsig Dans, søgte en Del Par hjemefter og Resten ned til Hans Christian igen for at faa en sidste Hjertestyrkning. Der skulde jo gerne spises op og drikkes, saa det kunde blive godt Vejr i Morgen, — den, der gemmer til Natten, gemmer til Katten. Blandt de første, der gik, var Laust og An Mari. For Laust skete det, som kan hænde, nemlig Held i Uheld. — Laust havde i det sidste halve Aar haft noget vigtigt at sige An Mari; men det var, som om det var en Umulighed at faa det frem. — An Mari var godt nok klar over det og bad hver Aften i sin Aftenbøn, om ikke nok der kunde gives Lejlighed til, at Laust kunde faa det sagt. Hvorfor er mon ikke hun og hendes Medsøstre lige saa tilfalden til at sige det forløsende Ord? Det er dog i de nioghalvfems à hundrede Til-

fælde dem, der tager Kommandoen, efter at det er overstaaet. Naa, i en forrygende Firtur er Laust saa uheldig at rive Bukserne paa et Søm i Stenladen. Vanskeligheder er imidlertid til for at overvindes. Der laanes Traad og Naal hos Trine. Laust lægger sig paa Grønningen, og saa sker Reparationen. Da er det, Laust faar Gejsten. Han vender sig, griber An Maris Haand og siger med bævende Stemme: »Vil du, lille Pige, sy ved mine Bukser til evig Tid?«

Nede i Fyrrummet tages Afsked. De, der fra Fødselen var plaget med en tør Plet i Halsen, som det var umuligt at træffe, var noget vrøvlevorne. Det gav sig Udslag paa forskellige Maader. — Jeppe Peder var da bleven saa ren et Jern til at løbe paa Skøjter. Ja, han havde paa een Dag løbet fra Ringkøbing til Hamborg og tilbage igen. Søren Pottemager giver ham et Puf i Siden: »Du Jeppe! Det var vel en af de *lange* Sommerdage?« — »Ja, det forstaar sig!«

— — —

De gamle Slidere er alle, eller saa godt som alle lagt under Mulde. — Var de anderledes end nu? Nej og atter Nej. — Tiden var en anden, og Tiden vil altid præge sin Generation.

Teglværket er sunket i Jord. Hvem der ikke har set Stedet og levet med, vil ikke kunne se noget, — men med Barndommens og Ungdommens Erindringer kan man endnu finde de forskellige Huses Pladser, og Minderne strømmer ind, — her det, og her noget andet.

Tilføjelse

Efterfølgende Optegnelser fortæller ikke saa lidt om det store Arbejde, der blev udført ved de mange smaa Bondeteglværker i Tiden omkring de efternævnte Aarstal.

Naar saa meget Arbejde kunde udføres den Gang, maa Grunden søges i, at der ikke spurgtes om hverken Tid eller Afstande. Der var kun dette ene: Arbejdet skulde udføres.

Pastor Hammer i Janderup byggede 1758 en Teglovn af Marksten.

Tøger Reenberg Teilmann til Endrupholm var blandt de første paa Egnen, der brændte Mursten. Aar 1764.

Bonden Simon Knudsen i Aastrup, Aastrup Sogn, havde før 1764 brændt Sten i Jedsted, Vilslev Sogn.

I Tiden omkring 1807 er der brændt mange Klægsten i Kjelst, Billum Sogn. — I disse Sten kan der findes Aarstal for Brændingen. Der findes ogsaa Bogstaver i Stenene, der kan betyde Bygherrens og Hustrus Navn.

En Mængde Huse paa Fanø er opført af Sten fra Kjelst.

Paa Fanø vides det, at man indtil ca. 1807 benyttede Egestolper, der blev forsynet med Jernpigge, og som anbragtes lodret paa Kampesten, som var hjembragt fra Norge eller hentet paa Boldesager Mark. Mellem Stolperne muredes halvstens Mur.

Det var meget almindeligt, at der byggedes Hus paa Fanø, samtidig med at der byggedes Skib. Stortømmeret, d. v. s. Master og Køl, hentedes hovedsagelig fra Altona, medens det øvrige Tømmer hentedes fra Gram og Lindet Skove og kørtes til Ribe, hvorfra det flaadedes til Skibsbyggerierne paa Fanø. Da Tømmeret, der var udtaget til Skibsbrug, ikke altid passede dertil, kunde det ofte anvendes til Husbygning straks eller henlægges, hvis Huset skulde bygges senere, hvad der ofte var Tilfældet, da Træet skulde lagres eller tørres.

Paa Fanø findes mange Huse bygget af Sten fra Holland, de saakaldte Klinker, og ligeledes fra Teglværker ved Elben. Det kan let ses paa Murene, hvorfra Stenene er kommet, da de er af forskellig Størrelse og Brændingstid.

Teglværker i Ribe Amt 1838

(efter Oplysninger paa Kreaturtællingslisterne).

Sogn	Antal Teglværker	Antal brændte Sten	
Alslev	5 Teglværker	3.000 Sten	
Seem	4 Sognemænd har i 1837 brændt 12.000 Sten		
V. Vedsted	1 Teglværk, hvor der brændtes Sten til eget Forbrug.		
Nr. Farup	ikke opgivet	10.000 Sten	
Hjortlund	ikke opgivet	10.000—12.000 Sten	
Seest	ikke opgivet	150.000 Sten og Fliser, ingen Tagsten.	
Hjarup	2 Teglværker	68.000 Sten	
Vamdrup	3 Teglovne	48.000 —	
Nagbøl	ikke opgivet	172.000 —	
Gamst	ikke opgivet	26.000 —	
Veerst	ikke opgivet	100.000 —	
Lejrskov	ikke opgivet	100.000 —	
Jordrup	ikke opgivet	60.000 —	
Vejen	3 Teglovne	80.000 —	
Læborg	ikke opgivet	30—40.000 —	
Malt	4 Teglovne	65.000 —	
Folding	ikke opgivet	10.000 —	
Brørup	15 Teglovne	94.000 —	(Bibeskæftigelse)
Lindknud	6 —	29.000 —	—
Føvling	9 —	100.000 —	—
Holsted	4 —	17.000 —	—
Gørding	10 —	40.000 —	—
Hunderup	2 —	70.000 —	—
St. Darum	9 —	44.000 —	—
Aastrup	1 —	17.800 —	—
Vester Starup	5 —	20.000 —	—
Vorbasse	ikke opgivet	24—30.000 —	
Hejnsvig	ikke opgivet	36.000 —	
Grindsted	ingen Teglværk (lerfattig)		
Grene	ikke brændt Sten i flere Aar.		
Varde Lands.	ikke opgivet	58.000 Sten	
Janderup	6 Teglovne	59.000 —	

Sogn	Antal Teglværker	Antal brændte Sten	
Billum	6 Teglovne	59.000	Sten
Oksby	3 —	18.000	—
Aal	12 —	67.000	— (Ovnene er Beboernes egne)
Ribe	2 —	55.000	—
Lunde	3 —	19.000	— (med Tagsten).
Outrup	9 —	46.000	—
Kvong	2 —	36.000	—
Nr. Nebel	1 —	6.000	—
Ølgod	7 —	53.000	—
Thorstrup	1 —	10—12.000	—
Horne	2 —	nedlagt.	
Tistrup	5 —	54.000	—
Ansager	4 —	41.000	—
Alslev	5 —	30.000	—
Hostrup	2 —	10.000	—
Guldager	4 —	80.000	— (3 Ovne ikke brugt i 1838. - I 1837 brændt 10.000 Tagsten).
Jerne	3 —	18.000	—
Skads	3 —	18.500	—
Grimstrup	5 —	28.000	—
Aarre	1 —	12.000	—
Øse	5 —	6.000	—

I 1840 kunde der købes Teglsten for 10 à 12 Kroner pr. 1000 Stk.

I 1870 kostede almindelige Mursten 25 Kroner pr. 1000 Stk.

Større Teglværker fandtes ikke i Ribe Amts vestlige Del i Tiden før 1870.

Da Banen kom til Esbjerg 1874—75, blev der Brug for mange Mursten, og det fordrede Anlæg af større Teglværker. — En af de første, der lagde an derpaa, var den kendte Slagter Gebhardt, der allerede omkring Tiden 1872 anlagde et større Teglværk i Gammelby lige ved Esbjerg.

Kilder

Det kgl. danske Landhusholdningsselskab, ved Sekretær Hald i 1833: Om smaa Teglværker.

Kongeriget Danmarks industrielle Forhold fra ældre Tider indtil 1848, af O. J. Ravert.

Chr. Mathiassen: Landbrugsforhold omkring 1881.

J. Kinch: Ribe Bys Historie.

M. N. Kromanns Samlinger (Esbjerg).

J. Jacobsen: »Æ Teglovnsjøw«.

Kalkbrænding i Ribe Amt

I AMTETS Undergrund findes der ikke Kalklag, der kan brydes og brændes til Murkalk eller Hvidtekalk.

I Amtets vestlige Del langs Havet blev der for at undgaa den lange Transport af Kalksten fra Viborgegnen samlet Muslingeskaller, der brændtes til Kalk (Skalkalk).

Skallerne blev samlet eller gravet i Skalbankerne, der kom til Syne i Vadehavet, naar det var Ebbe. I mindre Baade blev Skallerne sejlet ind til Kysten eller med Aaløbene et Stykke ind i Landet. Fra Baadene blev Skallerne læsset paa Vogne og kørt til Landsbyerne eller Stedet, hvor der var bygget en Kalkovn til Brænding af Skallerne.

Kendskab til Brænding af Skalkalk maa være af gammel Dato, da det menes, at Fundamentet i det første Riberhus er sammenkittet med Skalkalk. Efter historiske Kilder skal dette Riberhus være anlagt og bygget Aar 1115.

Brænding af Skalkalk og i det hele Brugen af Kalk var ikke ret stor, før der gik nogle Aarhundreder frem mod vor Tid. Vi ved, at mange af Amtets

Kirker er muret med Skalkalk og ligesaa nogle af vore gamle Herregaarde.

Husene i Landsbyerne og Borgerskabets Huse i Købstæderne var alle med Stolpe- eller Bindingsværk og Felterne udfyldt med Ris- eller Halmfletninger, der blev overklistret med æltet Ler.

Senere blev Tavlene eller Felterne udfyldt med brændte eller soltørrede Lersten, og som Bindemiddel Lermørtel. Der var dog her Brug for Kalk til Hvidtning af Felterne udvendig og til Væggene indvendig.

Pottemændene fra Vardeegnen, der kørte op gennem Jylland for at sælge deres sorte Potter, købte ofte paa Hjemturen brændt Kalk til Hvidtning af Hjemmet eller til at sælge til Naboerne eller til Købmanden.

Kalktransport paa den Maade blev dog ikke i den vestlige Del af Ribe Amt af ret stor Betydning; her var det Skalkalken, der havde størst Betydning.

Brænding af Skalkalk var mange Steder kun til eget Brug og foregik meget primitivt; derfor er der meget faa ældre Oplysninger desangaaende.

Paa Fanø anlagde Jens Nielsen Baggesen, der var af Slægten Baggesen fra Ribe og en Tid ansat ved Birkekontoret paa Fanø, i 1700 et Kalkværk; men mere derom vides ikke.

Jens Clausen og Peder Andreas Barrig ved Yderbjerrum ved Ribe ansøgte 1806 om Bevilling (Privilegium) paa Kalkbrænderi. Samme Aar den 29. September gaves bejaende Svar gennem Stiftamtet.

Tonnes Hansen og Peder Christensen i St. Darum ansøgte i 1808 om at maatte anlægge et Kalkværk (Kalkbrænderi) i Nærheden af Byen.

I 1811 omtales et Kalkbrænderi i Sønder Farup,

anlagt af I. Clausen og P. I. Barrig, der i 4 Aar brændte 4.000 Tønder Kalk af Strandskaller, og som derfor i Præmie af Landhusholdningsselskabet fik 6 Sølvbægre. I 1812 er I. Clausen Eneindehaver og flytter Kalkbrænderiet til Yderbjerrum. Dette Aar fremstillede han 500 Tdr. Kalk til Værdi af 1500 Rdl. (3.000 Kroner). Han benyttede dertil 600 Tdr. Skaller og 75 Læs Klyne = 675 Rdl. (1.350 Kroner). I. Clausen var fra Fanø og gift med Jordemoderen.

Løjtnant Købmand Schultz i Varde fik 1811 Bevilling paa Kalkbrænderi i Varde. Beboerne klagede over Støvet fra Ovnen og befrygtede desuden Ildebrand, som vilde være skæbnesvanger for Byen med de mange straatækte Huse. Stiftamtmanden henstillede, at Kalkbrænderiet henflyttedes til et Sted, der var bedre egnet dertil. Kalkovnen blev flyttet til Janderup.

Købmand Schultz var født i Hamborg. Han kom 1796 til Varde, hvor han bl. a. byggede Forretningsejendom Nr. 4 paa Torvet.

I 1812 fandtes et Kalkbrænderi ved Ribe, der ejedes af Købmand A. C. Knudsen, født i Rejsby. Han fik Borgerskab i Ribe 1811 og anlagde i 1812 et Kalkbrænderi og fremstillede dette Aar 1500 Tdr. Kalk til en Værdi af 4500 Rdl. Der brugtes 2500 Tdr. Skaller.

Købmand Bechs Enke i Ribe fremstillede i 1812 2250 Tdr. Kalk til Værdi 6750 Rdl. og brugte dertil 3000 Tdr. Skaller til Værdi 2000 Rdl. (Der maa for at forstaa de store Priser og den store Kalkbrænding huskes paa, at da var Statsbankerotten for Alvor slaaet igennem.)

I 1813 omtales et Kalkbrænderi i Tobøl ved Hjerting, hvor der af Søren Thomsen dreves Pottemageri

(røde Potter). Den 20. August 1809 søgte Søren Thomsen om Bevilling til at drive Kalkbrænderi.

Det gaar tilbage med den store Kalkbrænding ved Ribe. Købmand A. C. Knudsen, Ribe, averterer i September 1816, at han bortsælger ekstra gode Mursten fra den nedbrækkede Kalkovn til 40 Lybskskilling pr. 100 Stk.

I Sønderho fik Skipper Niels Jepsen Pedersen (død 1858, 71 Aar gammel) under 14. November 1812 Bevilling paa at drive Kalkbrænderi i Sønderho, som han drev til omkring 1850. Med eget lille Fartøj hjemførte han Klyne til Brændingen. Klynen skulde være af en egen Slags, d. v. s. give den hvide Aske.

I en Indberetning til C. Dalgas, der i 1828 til 1830 indsamlede Oplysninger om Husflid og Industrivirksomheder i Ribe Amt, hedder det, at under Krigen 1807—13 havdes der flere Steder ved Kysten Kalkbrænderier af Skaller (forvitrede Sneglehuse og Muslingeskaller), som indsamledes ved Strandsiderne.

For Tiden (1830) drives kun to af dem, nemlig i Varde og Sønderho. De, som findes i St. Darum, Ribe, Yderbjerrum og andre Steder, er nu nedbrudt eller benyttes meget lidt. Enkelte Bønder kunde dog endnu brænde lidt i aaben Mark til Husbehov og maaske lidt til Salg, f. Eks. i Oksby og Aal Sogne. Kalkbrænderiet ved Varde brænder aarlig 3 Ovnfulde, hver paa 180 til 200 Tdr. Kalk.

Kalken er brugbar ogsaa til at hvidte med og skal give en meget fin og velbindende Kalk. Men det synes, at man ikke længere finder Fortjeneste ved den noget møjsommelige Indsamling af Skaller. Man har derfor forsøgt i Ølgod Sogn at hjembringe Kridt

(brændt) med Grydekørerne (Pottemændene) fra Hjerm, som afsættes i Omegnen.

Optælling af Kalkværker i 1838:

Sønder Farup	tidligere 1 Kalkovn, nu ophørt	
St. Darum	1 Kalkovn	100 Tdr. Kalk aarlig
Varde Landsogn	nu ingen	
Janderup	nu ingen	
Aal	1 Kalkovn	50 Tdr. Kalk aarlig
Jerne Sogn	nu ingen	
Alslev Sogn	1 Kalkovn	50 Tdr. Kalk aarlig

I samme Indberetning af 1838 meddeles, at i Veerst Sogn findes et Kulbrænderi, der aarligt producerer 2.000 Tdr. Tørvekul.

Kalkhandel og Tilførsel af Kalk gik i en Del Aar ad mange Veje og var meget besværlig.

Brødrene Konsul Fr. Kolvig i Ribe (d. 10/8 1880) og Færgeriejer C. V. Kolvig (d. 17/5 1883) drev i flere Aar (i Tiden omkring 1850'erne) Kalkværker baade i Nordby og Ribe.

I 1859 averterer Købmand Søren Thomsen i Varde, at hos ham faas baade Skalkalk og Stenkalk.

Kalkovnen ved Hjerting gik tabt i den store Stormflod den 9. Oktober 1852.

Kalkovnen ved Varde ejedes i 1860'erne af Søren Thomsen og Peder Schultz i Varde, hvor der stadig brændtes Skalkalk.

Kalkbrænding af Muslingeskaller, som hentedes paa Vaderne eller gravedes paa Skalbankerne i Vadehavet under Lavvande, foregik i sin ældste Form paa følgende Maade:

Der blev paa den flade Mark lagt to Rader Tørv, saa der dannedes en Rende mellem dem, og heri blev der lagt Muslingskaller. Uden om Tørvene (Kly-

nerne) blev der lagt Græstørv for at samle Ilden. Derefter blev der stukket Ild paa Tørvene i Vindhjørnerne. Naar Ilden havde fortæret Tørvene, var Kalken færdig til Brug.

Senere byggedes der runde, noget høje Ovne med mange Huller i Siden til Trækket, og omkring Ovnen var der svære Jernringe; for ellers sprængtes Ovnen af Varmen. En saadan Ovn kunde rumme ca. 150 Tdr. Skaller.

Brændingen her foregik paa følgende Maade:

Paa Bunden af Ovnen blev der lagt kantstillede Tørv, der altid skulde give hvid Aske. En tyk Bjælke blev sat lodret i Ovnen, og rundt om den blev derpaa lagvis hældt Skaller og Tørv, til Ovnen var fyldt til Randen. Derpaa blev Bjælken trukken op, og i det derved fremkomne Hul kastedes der Tørvegløder. Der gik hurtigt Ild i Tørvene, især i stærk Blæst. Ovnen passede ellers fuldstændig sig selv.

Selve Brændingen tog ikke lang Tid, men først efter 10 à 14 Dage var Ovnen fuldstændig kold.

De brændte Skaller blev læsket i Ovnen (opløst i Vand). Denne Maade at behandle Kalken paa var anvendelig til Mørtel, men egnede sig dog ikke til Hvidtning.

Skalkalkens Bindeevne saas, da S. Sørrensen, der havde købt Kjærgaard i Hunderup Sogn i 1828, vilde indrette Vognskur og Hestestald i den gamle Bygning, der var muret med Skalkalk. Han maatte opgive det, fordi de gamle Hvælvinger ikke var til at nedbryde. (Sørrensen skrev iøvrigt altid sit Navn med to r'er. Han er i Trap fejlagtigt kaldt Prokurator. Det var hans Broder i Varde, som havde denne Bestilling.)

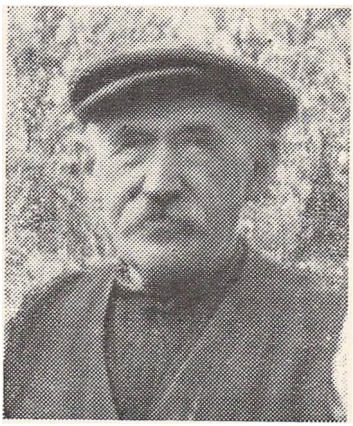
Der maa tilføjes angaaende Skalkalken, at i man-

ge Aar, saa længe Skalkalken kunde faas, fordrede Kirkesynet i de vestjyske Sogne, at Kirken udvendig skulde kalkes (hvidtes) med Skalkalk, fordi denne Kalkning holdt sig mindst et Aar længere hvid end Kalkning med almindelig Kalk.

Da Kalkbrændingen af Skaller i Tiden omkring 1850'erne til Mørtelbrug og Hvidtning ophørte, fortsatte Skalbrændingen alligevel i en Del Aar, men paa en hel anden Maade og anden Brug, nemlig til Gødningskalk paa Markerne.

Det var særligt i Sognene til Hjertingbugten og nogle Sogne ved Varde Aa, hvortil Skalbaadene let kunde sejle, at denne Skalbrænding blev brugt.

Her fortælles af nogle ældre Mænd om Skalbrænding til Gødningskalk.

Elias Mortensen.

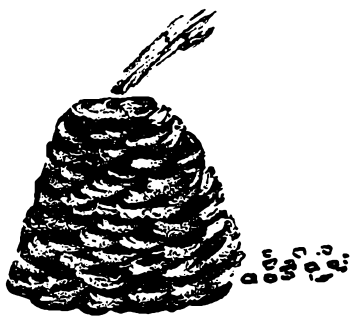
Fisker og Landmand Elias Mortensen, født den 25. Januar 1876 i Sjelborg, fortæller om Brænding af Skaller til Kalk (Skælkalk eller Gødningskalk):

I min Skoletid fulgte jeg interesseret Arbejdet, naar Far brændte Skaller til Kalk.

Der blev kun brugt hvide Skaller (ikke Skaller af Blaamuslinger), som gravedes op i Vadehavet. Der fandtes mindre Skallag ud for Sædding og lidt tykkere Lag ved Langli (fra 6 til 10 Tommer). Ved Mandø var der Lag i flere Alens Dybde.

Skallerne, som Far brugte, blev gravet i Hjertingbugten ved Sædding eller Langli af Fisker Jens Thue-

sen, der havde en lille Fiskerbaad. Om Sommeren, naar der ikke fiskedes, gravede han Skaller, som han solgte. Skallerne laa i Sandet og blev under Gravningen fyldt i Kurve, lavet af svær Jerntraad. Kurvene blev anbragt i et Hul med Vand, saa han kunde skvulpe Sandet bort, før Skallerne fyldtes i Baaden.

Skitse af Kalkmilen.

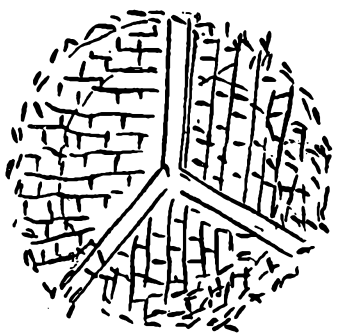
Tidlig paa Foraaret havde Far gravet mange Mortørv paa Heden til Kalkbrændingen.

Naar Far vilde have Skaller, sejlede Jens Thuesen tæt ind til Kysten. Far kørte ud til Baaden med Hestene, og Vognen blev fyldt med Skaller, som han kørte op paa Marken, hvor Kalken skulde bruges. Jeg husker ikke, hvor mange Læs, der var i Baaden.

Naar Tørvene paa Heden var tørre, blev de kørt hjem og lagt ved Siden af Skaldyngen, og saa lagde Far Tørv over en Flade paa ca. 5 Alen i Diameter. I Tørvelaget var der 3 Kanaler fra Midten og ud i forskellige Retninger. Kanalerne blev uddybet lidt

ned i Jorden, og saa blev der igen lagt et Lag Tørv, ogsaa over Kanalerne. Midt i Cirklen blev der sat en svær Bjælke paa Enden, og omkring den blev der lagt en Krans af Tørv ovenpaa hinanden hele Vejen op.

Paa Tørvelaget blev der saa lagt et 6 Tommer tykt Lag Skaller og saa igen et Lag Tørv, der i Gennem-

Skitse af Kalkmilens Bund med Kanaler.

snit var 3 Tommer tykt, og saa igen 6 Tommer Skallag. Saaledes fortsattes der skiftevis med Tørv og Skaller op til en Højde af ca. 4 Alen. Bjælken blev da taget op, og en Skovlfuld Ildgløder blev hældt ned i Hullet, hvor Bjælken havde staaet. Derved begyndte Brændingen.

I Begyndelsen fulgte Far meget nøje, hvorledes Ilden virkede. Var der stærk Blæst, maatte Kanalen, der vendte mod Vinden, dækkes til for den alt for stærke Træk. Naar Ilden havde rigtig fat midt i Taarnet, lod Far Ilden passe sig selv. Efter 3 eller 4 Dages Forløb, var de tørre Tørv fuldstændig fortæ-

ret af Ilden, og der laa tilbage et lille, til Dels hvidt Bjerg, der fik Lov til at ligge uberørt, indtil Kalken skulde bruges, og den var da blød som Smør at stikke i med Skovlen.

Far anvendte det meste Kalk som Gødning paa vore lavtliggende Jorder. Det midterste i Dyngen var fuldstændig hvidt og var opblandet med Sand en udmærket Mørtel til Murværk.

I flere Aar brændte Far hver Sommer 1 eller 2 Gange Kalkmiler, fordi det var et udmærket Gødningsmiddel overalt paa Marken. Den hurtigste Virkning saas dog paa den fugtigste Jord.

September 1951.

Martin Jensen.

Martin Jensen i Bordrup, født den 8. August 1871 i Houstrup i Henne Sogn, fortæller:

Min Fader Fisker Johannes Jensen og min Moder Maren havde en lille Ejendom helt ude i Klitterne. Besætningen var 3 Køer og 2 Stude.

Vi var 7 Søskende, saa da jeg var 9 Aar, kom jeg ud at passe Køer og Faar. I Løn for Sommeren fik jeg 15 Kroner. Om Vinteren var jeg hjemme for at gaa i Skole. Og paa den Maade gik Tiden, til jeg blev konfirmeret.

Efter min Konfirmation fik jeg Plads paa Vium-gaard. Vi var der foruden Karlene 6 Drenge, der

hjalp til overalt. Der var ogsaa nok at bestille. Besætningen var paa 218 Kreaturer. Jeg blev der i 3 Aar. Det første Aar blev jeg lejet for 13 Maaneder og fik i Løn 90 Kroner.

Fra Viumgaard kom jeg til Farveren i Nørre Nebel som Karl og skulde hjælpe ved alt forefaldende Arbejde.

Da jeg fra lille af var fortrolig med Fiskeri, fik jeg Lyst til det og tog til Langli, hvor jeg straks kom ud som Fisker med Jes Ebsen (altid kaldt Jes Kløj). Jeg befandt mig godt ved Fiskeriet og var i nogle Aar med forskellige Fiskere, baade i Hjerting og Sjelborg.

I Aaret 1893 blev jeg gift med Anna Kjerstine Thermandsen fra Bordrup.

I 1894 kom jeg ind som Marinesoldat og laa i København. En tidlig Foraarsdag blev vi beordret i Bad. Det var Rimfrost, og Vandet var meget koldt. Jeg fik Krampe og maatte paa Sygehus. Kort Tid efter blev jeg sendt hjem med Ordre til at møde næste Aar. Jeg mødte og blev kasseret.

Efter Hjemkomsten fik vi overdraget min Kones Fødehjem i Bordrup. Jeg købte straks en mindre Fiskekutter i Ringkøbing eller rettere ved Nymindegab. Skibet havde Dæk, og Navnet var »Haabet«.

Jeg gav mig nu til at »skjæll«, at grave Skaller til Salg. Vi var 6 her i Bordrup, der havde Baade til Skalsejlads. Jeg gravede Skallerne i Nærheden af Sædding, ja næsten helt til Esbjerg. Her i Hobugten skulde Skallerne graves paa Ebbe, og det var gode Skaller, der indeholdt meget Kalk.

Ved Mandø hentedes der mange Skaller. Skalbankerne laa der helt oppe paa Forstranden og kunde graves hele Tiden baade ved Flod og Ebbe. Skaller-

ne var ikke nær saa gode som i Hobugten. Skallerne ved Mandø kaldte vi for Glasskaller, fordi de indeholdt for lidt Kalk.

Jeg gravede og sejlede ogsaa med Blaamuslinger; for i Efteraarstiden var Blaamuslinger efterspurgt som Gødning til Korn. Muslingerne blev først lagt op paa Marken i en Dynge og laa der i et Par Dage for at faa dem til at lukke sig op. Straks derefter blev de spredt ud over Marken og pløjet ned med en tynd Fure. Der maatte ikke spredes for mange Muslinger paa Marken (for tykt Lag), for saa voksede Kornet for stærkt. En yderligere Gevinst ved Gødning med Blaamuslinger var Kalken i Skallerne. Paa den lavere Jord opløstes Skallerne forholdsvis hurtigt og gav god Virkning.

De hvide Skaller af Hjertemuslingen blev særlig anvendt til Brænding af Gødningskalk. Jeg sejlede i Almindelighed med en Last paa 50 Tønder Skaller. En saadan Last anvendte jeg til mig selv, naar jeg brændte Kalk.

Først indkredsede jeg en rund Brændingsplads paa ca. 5 Alen i Diameter, hvor Kalken skulde bruges. Pladsen belagde jeg med et Lag tørt Lyng, som jeg i det tidlige Foraar havde slaaet med Lyngle paa Heden. Lynglaget, som jeg lagde i Bunden, var ca. 18 Tommer tykt, og der paa lagde jeg Tørv ca. 10 Tommer tykt. Der paa lagde jeg saa et Lag Skaller ca. 6 Tommer tykt. Paa den Maade fortsatte jeg med Tørv og Skaller hveranden Gang og i samme Tykkelsesforhold op til ca. 4 Alens Højde, alt efter som der var Materiale til. Hvert Lag blev selvfølgelig mindre og mindre i Omkreds, saaledes at Dyngen endte afrundet i en Spids. Øverst lagde jeg Moserødder og gammelt Træ, og Aabningerne fyldte jeg med Skal-

ler. Saa dækkede jeg det hele med Grøfterensning, d. v. s. Græstørv, der var renset op i Grøfterne. Det var særlig for at holde paa Ildens Flammer.

Færdigbygget satte jeg Ild til Stakken i Vindsiden, og det tog altid 2 Døgn, før hele Dyngen var brændt til Aske, og Skallerne var brændt skøre eller til Pulver. Det tog over 8 Dage, før Dyngen var afkølet, saa der kunde arbejdes i den. Skallerne maatte nødig brændes helt til Pulver. — Kalken virkede da alt for kraftigt. Det bedste var, naar Skallerne til Dels holdt sammen. Kalken virkede da langsomt ligesom Mergel.

Jeg skallede i Virkeligheden kun i 2 Aar. Det var meget strengt Arbejde, og jeg var ene om det. Men pludselig holdt Forbruget op. Der var ingen, der mere spurgte efter Skaller. Det var Mergelbanen, der kom. Arbejdet var lettere, og meget større Stykker Mark kunde mergles i den samme Tid.

Jeg sejlede mit Skib til Ringkøbing og gav mig til at fiske Aal. Det gav godt, — men det var en elendig Tilværelse at ligge saa langt hjemmefra, og i Forhold til Arbejdet gav det ikke mange Penge med hjem. Jeg tog en rask Beslutning, solgte Skibet og rejste hjem for at tage fat paa Landbruget.

Da min Kone og jeg overtog hendes Fødehjem, var der kun en Ko. Der var nu ikke andet for end tage fat, og det gjorde baade min Kone og jeg. Gang paa Gang købte jeg Jord og udvidede Besætningen. I 1943 døde min Kone. Ejendommen var da paa 24 Tønder Land med en Besætning paa 2 Heste, 6 Køer og 8 Ungkreaturer. Vi har opdraget 7 Børn, 4 Drenge og 3 Piger. Vor yngste Søn overtog den Gang Ejendommen.

Maj 1953.

Chr. Bloch.

Chr. Bloch i Oksbøl, født den 12. April 1880 i Sønderbøl ved Oksbøl, fortæller:

Min Fader Hans Chr. Bloch og min Moder Elisabet Bloch havde en Gaard i Sønderbøl med ca. 35 Tønder Land, Ager, Eng og Hede. Vi var 5 Søskende. Jeg var hjemme, til jeg blev konfirmeret, kom saa til Billum til min Morbroder at tjene for Sommeren og fik i Løn 60 Kroner. Derefter kom jeg til Avlsbruger Georg Lund i Varde. Besætningen var 8 Køer. — Hestene anvendtes meget til let Vognmandskørsel. Derefter var jeg hjemme en Tid. Havde saa i et Par Aar Plads i Toftnæs.

Som Soldat laa jeg i Fredericia, hvor det meste af min Tid gik som Oppasser og Reservespillemand. Hjemkommen fra Tjenesten dyrkede jeg Musik. Fra 1900 til 1912 drev jeg Musik som Erhverv.

I 1912 blev jeg gift med Anna Mathilte Hansen fra Søhuse i Aal Sogn, født den 30. Juli 1889. Samme Aar overtog jeg min Fødegaard, som vi drev til 1944. Tyskerne kom da og jagede os ud. Besætningen var 23 Kreaturer, 2 Heste og 2 Følplage. Vi har opdraget 4 Børn.

Siden den Tid har vi i nogle Aar boet paa Vardeegnen for derefter at flytte til Oksbøl.

Min Fader brugte i flere Aar en Del Skalkalk til Marken. Hvert Aar kom der en Skjælskipper og spurgte, om vi i Aar skulde have Skaller til Kalk. Fader bestilte da gerne 40 Tønder (det var 4 Læs), der kostede 60 Øre Tønden.

En Tid derefter kom Skipperen selv gaaende og sagde, at nu laa han med sit Skib ved Tarphage i Varde Aa med en Ladning Skjæl.

Vi maatte da have Hestene spændt for Vognen og til Aaen efter Skaller, der blev kørt sammen i en Dynge paa den Mark, hvor Kalken skulde bruges. Det var altid hvide Hjertemuslinger.

Var det tidlig paa Foraaret, laa Skallerne i Dynge til Tørvene i Mosen blev tørre. Tørvene blev saa kørt sammen ved Skaldyngen til Brændingen.

Paa en rund Plads lagde vi et tykt Lag Tørv (ca. 5 Alen i Diameter) og derefter et Lag Skaller og saaledes skiftevis op i en lille Mands Højde.

I den ene Side af det underste Tørvelag var der bygget en smal Aabning ind til Midten, der fyldtes af tør Lyng, hvortil der tændtes Ild. Den store Skal- og Tørvedynge røg og ulmede i ca. 8 Dage. Skallerne

i Dyngen var næsten brændt til Pulver, der laa sammenblandet med Asken fra Tørvene.

Ved Anvendelsen blev Kalk og Aske læsset paa Vognen og derefter med en Skovl spredt ud over Marken.

Det var i Tiden omkring min Konfirmationsalder, at jeg flere Gange var med til dette Arbejde.

Hver Aften, efter at der var sat Ild til Skjælstakken, var det Ungdommens og Børnenes bedste Samlingsplads. Vi stegte Kartofler i den glødende Aske og havde det fornøjeligt. Det var frit Samvær i bedste Forstand med gode og naturlige Løjer.

Brugen af Skjælkalk holdt pludselig op, da der kunde faas Mergel med Banen.

Maj 1953.

Kilder

M. N. Kromanns Samlinger.
Historisk Samfunds Aarbog 1923, Side 76, af P. K. Pedersen.
Salmonsens Leksikon.

Udkomne Bøger af

Salomon J. Frifelt og Tobiassen Kragelund

Vi tapper af Tønden
Teglsstensbrokker i en Plovfure
Vi svinger vor Høle (udsolgt)
Kjærgaard (I. M. Lauridsen)
Dem vesterfra (udsolgt)
Spyt i Næverne, Folkens (udsolgt)
Os selv — og de fremmede
Vi hilser paa Landsmænd
Afsides Kroge midt i Verden
Mere end Mandsværk (udsolgt)
Østersogn og Vestersogn (udsolgt)
Sognets Veteraner (udsolgt)
Højt paa Straa
Nabo til Kræn Vester
Jyder — vester fra
Potter og Kar (N. Holbak)

Bøgerne kan faas fra Boghandlernes Kommissions Forlag, København.

Tyendemarkeder

Faas fra Gyldendals Forlag.

I 1952 udkom:

Folkemarkeder

Presseudtalelser:

Man faar et godt Billede af gamle Dages Forhold og Levevis gennem disse Beretninger og de er fortalt med ægte Forstaaelse af Vestjydens Væsen og et dertil svarende Lune.

K. R. Næstved Tidende.

Folkemarkederne døde sidst ud i Ribe. Her forsvandt de omkring 1900 som Følge af den prøjsiske Kontrol med de Gaardmænd sønderude, der søgte Folk Nord for Kongeaagrænsen. *A. L. Kristeligt Dagblad.*

Bogen er ikke kedelig. Den er det modsatte og den fortjener at blive læst af de mange Hjem, for hvem Bud fra Fortiden er baade til Glæde og Opbyggelse. Bogen er forsynet med flere Illustrationer og Portrætter.

f. f. i Vestkysten.

Forfatteren understreger stærkt, at Folkemarkedet ikke var noget Slavemarked, men ofte et smukt og malerisk Skue, hvor de unge mødte frem i deres kønne Nationaldragter og hvor de fik deres Livs store Chance til at komme ud og se andre Forhold.

Herning Folkeblad.

Gamle Vestjyder fortæller

T. Tobiassen Kragelund er velkendt for det vestjydske Publikum. I en Menneskealder har han gennemkrydset sin Hjemstavn for at finde frem, hvad der huskes om Livet paa Landet i gamle Dage.

Hans mange Bøger herom har vundet et bredt Publikum, for selv om han beskæftiger sig med tilsyneladende døde Ting fra gammel Tid, glemmer han aldrig de levende Mennesker bag Historiens Gang.

Saaledes er det ogsaa med denne Bog. Nok er det Teglovne og Teglovnssjov, Handel med Stude, Potter og Limer, Brænding af Skælkalk og meget andet, der snart er glemt, han faar de gamle til at fortælle om; men han faar ogsaa en folkelig Fortæller til at berette Krøniker, der af mere end een Grund faar en til at huske Baron Münchhausen.

En levende Bog om gamle Dage.

NATIONALMUSEET